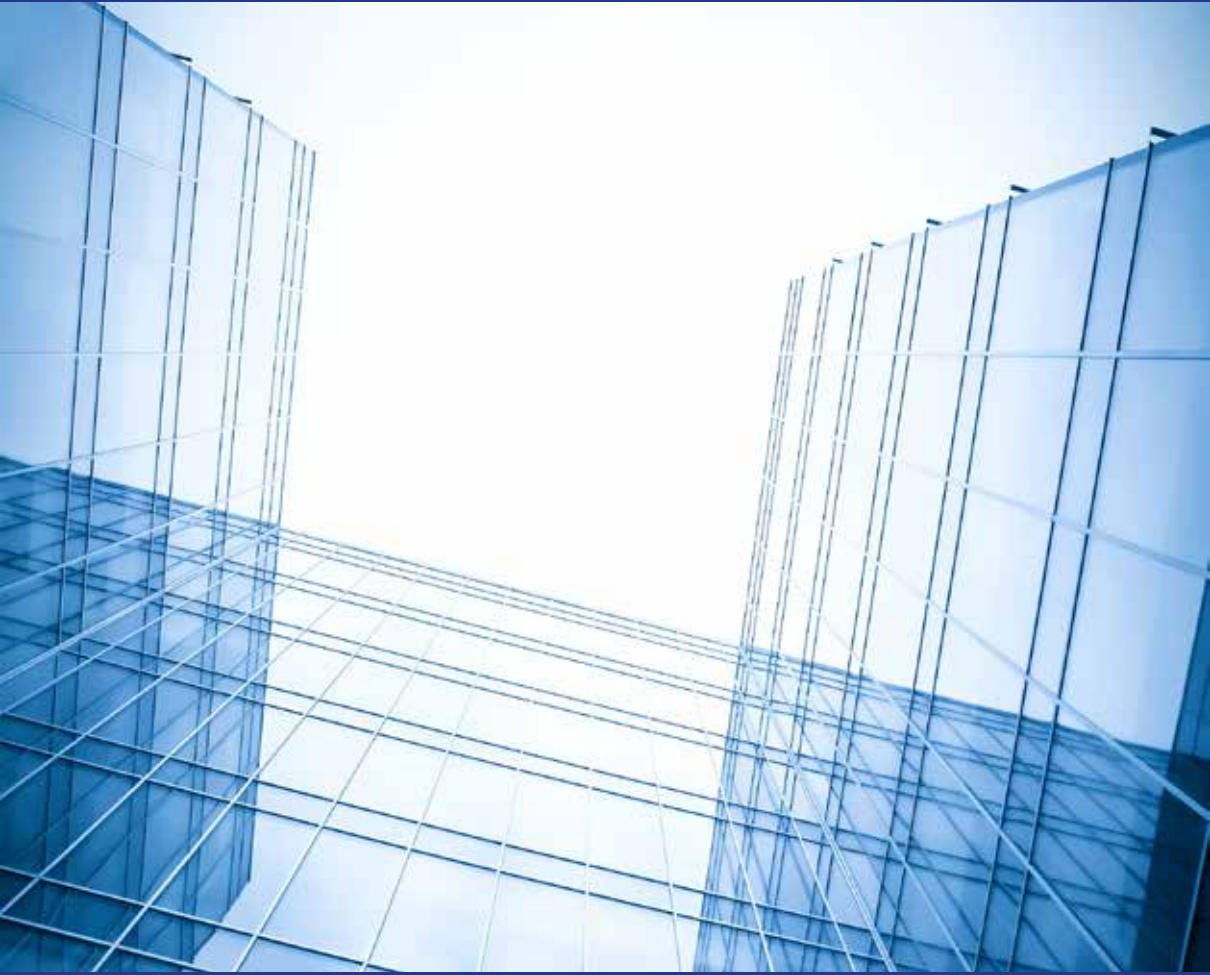

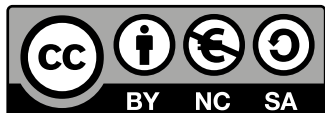

DE JONGE AKADEMIE

DENKRUIMTE

EEN ANALYSE VAN STRUCTURELE BEDREIGINGEN
VOOR ACADEMISCHE VRIJHEID EN INTEGRITEIT

2023 De Jonge Akademie

Sommige rechten zijn voorbehouden.

Voor deze uitgave zijn gebruiksrechten van toepassing zoals vastgelegd in de Creative Commonslicentie, naamsvermelding 4.0 Nederland. (CC BY-NC-SA 4.0)

ISBN: 978-90-6984-765-8

DE JONGE AKADEMIE

Kloveniersburgwal 29, 1011 JV Amsterdam

T: +31 (0)20 551 0702

E: dja@knaw.nl

www.dejongeakademie.nl

De Jonge Akademie is een zelfstandig onderdeel van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Een digitale versie van dit rapport is beschikbaar op de website:

www.dejongeakademie.nl/publicaties.

Tekst: Linnet Taylor, Gijs van Maanen, Jeroen de Ridder, Behnam Taebi, Pieter Bruijnincx

Vertaling: Acolad Maastricht

Tekstredactie: Mariette Huisjes

Vormgeving: Ellen Bouma

Beeld omslag: Depositphotos | Vlad Arseniev

De auteurs hebben een concepttekst van dit rapport voor advies voorgelegd aan de Commissie voor de Vrijheid van Wetenschapsbeoefening van de KNAW en andere collega-wetenschappers. Hun commentaren zijn zorgvuldig in overweging genomen en hebben geleid tot diverse verbeteringen van de publicatie. De meelezers dragen geen verantwoordelijkheid voor de inhoud hiervan.

Deze publicatie kan als volgt worden aangehaald: De Jonge Akademie (2023).

Denkruimte. Een analyse van structurele bedreigingen voor academische vrijheid en integriteit. Amsterdam, KNAW.

DENKRUIMTE

EEN ANALYSE VAN STRUCTURELE
BEDREIGINGEN VOOR ACADEMISCHE
VRIJHEID EN INTEGRITEIT

SAMENVATTING

Moeten wetenschappers alle banden met de fossiele industrie verbreken en onderzoeksfinanciering afwijzen? Is er plaats voor onderzoekssamenwerking tussen Nederlandse universiteiten en de fossiele industrie? Of met een Chinese techgigant die massasurveillance-technologie maakt die wordt ingezet bij de mensenrechtenschendingen bij de Oeigoeren in China? Is het acceptabel dat Big Tech een onderzoeksinstituut financiert dat zich bezighoudt met de ethiek van AI en met technologiebeleid en recht? Of dat de Belastingdienst heimelijk leerstoelen financiert? Deze recente geruchtmakende zaken roepen urgente vragen op over de invloed die externe financiering en samenwerking kunnen hebben op wetenschappelijk onderzoek.

Dit rapport begint met de vraag welke lering de Nederlandse wetenschap en beleidsmakers kunnen trekken uit de recente ophef rond externe onderzoeksfinanciering en publiek-private onderzoekssamenwerkingen. De achterliggende, meer fundamentele vragen zijn welke doelen onderzoek aan publiek gefinancierde universiteiten moet dienen en wie daarover beslist.

Is fundamenteel en kritisch onderzoek dat actuele problemen in nieuwe kaders plaatst, achterliggende aannames ter discussie stelt en de volgende generatie problemen in kaart brengt onderdeel van de taak van universiteiten? Is zulk onderzoek in het publiek belang? Is zulk onderzoek onder druk komen te staan?

In dit rapport:

1. schetsen we de verschuivingen in onderzoeksfinanciering in Nederland in het recente verleden;
2. gaan we na wat er bekend is over de invloed van deze verschuivingen op de *positieve academische vrijheid van wetenschappers*, dat wil zeggen op de mate waarin zij zelfstandig kunnen beslissen welk onderzoek ze uitvoeren en welke doelen ze daarmee nastreven; en
3. doen we aanbevelingen voor het herstellen, vergroten en waarborgen van positieve academische vrijheid.

1. Verschuivingen in het financieringslandschap

Het onderzoek aan universiteiten en andere publiek gefinancierde onderzoeksinstituten is de afgelopen decennia beïnvloed door veranderingen in het onderzoeksfinancieringsbeleid. Deze veranderingen hingen samen met ideeën over de aard, het doel en de functie van wetenschappelijk onderzoek. Het ideaal van 'de ondernemende universiteit' vond ingang. Universiteiten werden gestimuleerd om actief op zoek te gaan naar externe financiering en onderzoek te doen naar oplossingen voor problemen in de samenleving en het bedrijfsleven. Uit literatuuronderzoek blijkt dat externe financiers – zowel particuliere als publieke – steeds meer invloed hebben gekregen op het Nederlandse wetenschappelijk onderzoek. Daarmee is ook het evenwicht tussen de verschillende geldstromen veranderd. De regering heeft de relatieve groei van de eerste geldstroom voor onderzoek ingeperkt, waardoor de vraag naar financiering uit de tweede en derde (of vierde) geldstroom is toegenomen. De universiteiten staan onder druk om onderzoek te verrichten dat het best aansluit bij de prioriteiten van de overheid en het bedrijfsleven.

2. Gebrek aan transparantie

Universiteiten hebben momenteel geen opdracht om op centraal niveau systematisch bij te houden hoe of door wie bepaalde onderzoekslijnen worden gefinancierd. Ook gelden er geen rapportageverplichtingen voor de derde geldstroom, waarbij financiers meer of minder gedetailleerd moeten laten zien waar het door hen verstrekte onderzoeksgeld naartoe gaat. De rapportages die er wel zijn, geven meestal slechts een globaal overzicht per geldstroom op het niveau van de universiteit. Inzicht in de financiering van bepaalde projecten of personen is slechts gefragmenteerd te verkrijgen via vermeldingen van financieringsbronnen in wetenschappelijke publicaties, rapporten en belangenverstrengelingsverklaringen. Dat is ontoereikend om een nauwkeurig en representatief beeld te krijgen van het

hele financieringslandschap. Welke effecten de financiering naar verhouding heeft op de hoeveelheid middelen en mogelijkheden voor personen, afdelingen, faculteiten, disciplines en soorten onderzoek, is dus lastig vast te stellen.

Naar aanleiding van de replicatiecrisis en de zorgen om ‘slodderwetenschap’ en ‘research waste’ heeft onderzoeksintegriteit de laatste jaren terecht veel aandacht gekregen. Daarbij is vooral ingezet op bewustwording en het bevorderen van verantwoorde en open wetenschapsbeoefening voor individuele wetenschappers en onderzoeksgroepen. Maar daarmee zijn mogelijke problemen met de systemische effecten van financieringsstromen op een hoger niveau, zoals structurele afhankelijkheid of ongelijkheid tussen vakgebieden in toegang tot financiering, nog niet in beeld. Deze systemische effecten zijn voor onderzoekers en instellingen niet altijd goed waarneembaar, maar kunnen op de langere termijn invloed hebben. Ook zijn er vragen over de gevolgen en de wenselijkheid van beleid dat heeft geleid tot toenemende afhankelijkheid van externe financiering in bepaalde wetenschapsgebieden, zoals het landbouwkundig onderzoek, en tot een sterke groei van publiek-private onderzoekssamenwerkingen, zoals Topsectoren, het Kennis- en Innovatieconvenant (KIC), de Nationale Wetenschapsagenda (NWA) en het Nationaal Groeifonds.

3. Aanbevelingen

Onze bevindingen leiden tot de volgende twee aanbevelingen, die kunnen bijdragen aan meer positieve academische vrijheid en aan een financieringscultuur waarin universiteiten en andere publiek gefinancierde onderzoeksinstituten hun maatschappelijke taken kunnen vervullen.

A. CREËER MEER TRANSPARANTIE EN VERANTWOORDING TEN AANZIEN VAN EXTERNE FINANCIERINGSSTROMEN

Universiteiten en onderzoeksinstituten moeten transparanter worden over externe financiering van onderzoek. Zij moeten heldere overzichten geven van geldstromen: hoe deze tussen instellingen, vakgebieden, faculteiten en onderzoeksgroepen zijn verdeeld, en welke verwachtingen en voorwaarden eraan zijn verbonden. Ook moeten zij inzicht geven in hoe het beleid en de praktijk de keuzevrijheid van onderzoekers beïnvloeden. In dit verband moeten universiteiten en onderzoeksinstituten werken aan de totstandkoming van een infrastructuur en normen voor rapportages en audits. Deze dienen een drieledig doel:

1. *inzicht in het nationale financieringslandschap;*
2. *instellingen verantwoording laten afleggen* over hun beleid en handelwijzen, en
3. *financieringskeuzes en de effecten daarvan inzichtelijk maken* voor onderzoekers en beleidsmakers.

Met deze rapportages en normen kunnen bestuurders regelmatig *intellectuele audits* uitvoeren om te toetsen of hun financieringsbeleid en -praktijk aansluiten bij hun maatschappelijke taak, en of er geen onwenselijke ongelijkheden in financiering bestaan tussen faculteiten, disciplines, onderwerpen of benaderingen.

B. ONTWIKKEL RICHTLIJNEN VOOR VERANTWOORDE ONDERZOEKSFINANCIERINGSPRAKTIJKEN

Zelfs als individuele wetenschappers en hun groepen onderzoeksintegriteit hoog in het vaandel hebben, garandeert dat nog niet dat onderzoeksfinanciering op het niveau van universiteiten en onderzoeksinstellingen ook integer is. Institutionele beleidskeuzes kunnen de onderzoeksagenda bepalen of de mogelijkheden voor onderzoeksfinanciering voor bepaalde disciplines en soorten onderzoek inperken. De meeste individuele wetenschappers en onderzoeksgroepen hebben hier bij hun instelling weinig of geen invloed op. Universiteiten, onderzoeksinstellingen en beleidsmakers moeten daarom met hun onderzoekers in gesprek gaan over wat *verantwoorde onderzoeksfinancieringspraktijken* zijn, naar analogie van hoe er de afgelopen jaren richtlijnen voor verantwoorde onderzoekspraktijken zijn ontwikkeld.

De volgende onderwerpen moeten hierbij in elk geval geagendeerd:

- het gewenste evenwicht tussen financiering voor thematisch, nieuwsgierigheids-gedreven en kritisch onderzoek;
- institutionele infrastructuur en beleid die verantwoorde onderzoeksfinanciering kunnen bevorderen;
- democratisering van financieringsbeleid en -praktijk door wetenschappers zelf in de breedte bij de besluitvorming over financiering te betrekken;
- het voorkomen van dubieuze financieringspraktijken zoals 'ethics-washing' en de sturing van vakgebieden in de richting van bepaalde belangen.

Het doel is te komen tot richtlijnen die recht doen aan de verschillende maatschappelijke doelen van onderzoek en universiteiten, onderzoeksinstellingen en hun onderzoekers in staat stellen hun publieke en maatschappelijke taken zo goed mogelijk te vervullen.

INHOUD

SAMENVATTING 4

1. Verschuivingen in het financieringslandschap 5
2. Gebrek aan transparantie 5
3. Aanbevelingen 6

1. INLEIDING 9

2. POSITIEVE ACADEMISCHE VRIJHEID IN DE NEDERLANDSE CONTEXT 13

- 2.1 Historische terugblik 13
- 2.2 Verstoorde balans 15
- 2.3 Positieve academische vrijheid 16
- 2.4 Collectieve verantwoordelijkheid 18
- 2.5 Normatieve en praktische voorstellen 20

3. PROBLEEMANALYSE AAN DE HAND VAN DRIE THEMA'S 22

- 3.1 Thema 1: Invloed van externe financiers 22
- 3.2 Thema 2: Gebrek aan institutionele transparantie 27
- 3.3 Thema 3: Integriteit van het systeem 30

4. DE TOEKOMST VAN POSITIEVE ACADEMISCHE VRIJHEID 33

- 4.1 Transparantie en intellectuele audits 33
- 4.2 Naar verantwoorde onderzoeksfinancieringspraktijken 35

5. TOT SLOT 37

LITERATUUR 39

BIJLAGE METHODOLOGIE 44

- Literatuurstudie 44
- Interviews en workshop 45
- Beperkingen 46

1. INLEIDING

Er is de laatste jaren ophef ontstaan over zaken als gebrek aan openheid over de financiers van leerstoelen, bijvoorbeeld de Belastingdienst¹ of de fossiele industrie²; grote technologiebedrijven die onderzoek en congressen rond technologische regelgeving betaalden³; fossiele-energiebedrijven die consortiumonderzoek naar klimaatproblemen financierden⁴; buitenlandse overheidsfinanciers die onderzoek beïnvloedden⁵ en private onderzoeksfinanciering die tot doel lijkt te hebben gehad om de belangen van een bepaalde bedrijfstak te dienen.⁶ Ook wordt er nu een levendig debat gevoerd over de samenhang tussen onderzoek en samenleving en

1 Yoeri Vugts en Siebe Sietsma. 'Universiteit Leiden verzweeg sponsoring hoogleraar door Belastingdienst.' (*NOS Nieuwsuur*, 13 mei 2022), geraadpleegd 28 maart 2023.

2 Stan van Pelt. 'TU Delft zwijgt over namen Shell-deeltijdhoogleraren "vanwege de AVG".' (*De Volkskrant*, 15 februari 2023), geraadpleegd 28 maart 2023.

3 Felicity Lawrence. 'Uber paid academics six-figure sums for research to feed to the media.' (*The Guardian*, 12 juli 2022); IAPP, 'Privacy Advocates Protest Palantir's Sponsorship of the Amsterdam Privacy Conference' (24 september 2018), geraadpleegd 14 november 2021; Oscar Williams. 'How Big Tech Funds the Debate on AI Ethics' (*The New Statesman*, 7 juni 2021), geraadpleegd 14 november 2021.

4 Sterre van der Hee en Henk Strikkers. 'Integriteitsinstituut: UvA-hoogleraar Volberda handelde "verwijtbaar onzorgvuldig".' (*Folia*, 27 mei 2021); Maarten Albers. 'UvA zet rem op nieuwe projecten met Shell en wil gesprek over banden met fossiele industrie.' (*De Volkskrant*, 8 februari 2023); Dylan van Bekkum. 'Rotterdamse Erasmus Universiteit roept klimaatnoodtoestand uit en belooft groene beterschap.' (*De Volkskrant*, 6 februari 2023), alle geraadpleegd 28 maart 2023.

5 Bijvoorbeeld de relatie tussen de VU en Chinese overheidsfinanciering voor mensenrechtenonderzoek, zie 'VU sluit door China gefinancierde instelling die mensenrechten onderzocht' (Nu.nl, 11 juli 2022).

6 Tim Luimes, Remy Käller en Irene van den Berg, 'Hoe FrieslandCampina de onderzoeksagenda van Wageningen University bepaalt' (*Vrij Nederland*, 29 mei 2021), geraadpleegd 14 november 2021.

de rol die de wetenschap kan en moet spelen in het publieke domein. Dit is dus een uitstekend moment om lering te trekken uit de discussies en gefundeerde keuzes te maken over hoe we onderzoeksfinanciering vormgeven.

In Nederland gaat het debat over academische vrijheid vaak vooral over negatieve vrijheid: het recht van wetenschappers om hun onderzoek zonder dwang of druk uit te voeren.⁷ Daarnaast bestaat er echter positieve vrijheid: het recht van wetenschappers om zelf de richting en doelen van hun onderzoek te formuleren en daaraan vast te houden, ongeacht of deze aansluiten bij de prioriteiten van het overheidsbeleid of het bedrijfsleven.⁸ Positieve academische vrijheid heeft te maken met de vraag of onderzoekers kunnen doen wat zij zinvol vinden, al dan niet in samenwerking met financieringspartners. Aan dit begrip ligt het idee ten grondslag dat het een kernfunctie van universiteiten en overheidsinstanties voor wetenschappelijk onderzoek is om ruimte te creëren voor diverse typen van onderzoek, van nieuwsgierigheidsgedreven en fundamenteel tot thematisch en toegepast, of maatschappijkritisch.

Uit ons onderzoek (zie methodologie in de bijlage) blijkt dat de betrokkenheid bij wetenschappelijk onderzoek van niet-universitaire partijen zoals bedrijfsleven of overheid zowel voor- als nadelen heeft. De positieve effecten zijn aanzienlijk: de beschikbaarheid en flexibiliteit van middelen voor wetenschappelijk onderzoek en de contacten met de geldverstrekkers, die vaak verrijkend zijn voor het onderzoek en mogelijkheden bieden om nieuwe, relevante vragen en werkwijzen te verkennen. Deze contacten kunnen – naast invloed – ook inspiratie opleveren. Zoals een door ons geïnterviewde senioronderzoeker zei: ‘Bedrijven voegen realiteit toe. Ze komen met vragen waar ik niet aan gedacht had.’

Uit de interviews en gesprekken komen echter ook problemen van externe onderzoeksfinanciering naar voren, met name ongelijkheid en afhankelijkheid. Als negatieve effecten worden meestal genoemd: beïnvloeding en beperking van individuele wetenschappers. Dit probleem doet zich echter ook voor in een meer

7 KNAW. *Academische vrijheid in Nederland – een begripsanalyse en richtsnoer*, (Amsterdam: KNAW, 2021).

8 Voor definities zie bijvoorbeeld Isaiah Berlin: ‘The first of these political senses of freedom or liberty [... which] I shall call the “negative” sense, is involved in the answer to the question “What is the area within which the subject—a person or group of persons—is or should be left to do or be what he is able to do or be, without interference by other persons?” The second, which I shall call the “positive” sense, is involved in the answer to the question “What, or who, is the source of control or interference that can determine someone to do, or be, this rather than that?” The two questions are clearly different, even though the answers to them may overlap.’ Isaiah Berlin. *Two concepts of liberty*, (American University, 1958). ‘De daadwerkelijke vormgeving van academisch werk volgens principes die eigen zijn aan de academie.’ Judith Vega. *Geschiedenis en actualiteit*, (Boom, 2019).

structurele vorm: de geleidelijke verschuiving van de eerste en tweede naar de derde (of vierde)⁹ geldstroom en naar financiering via consortia met publieke en/of private partners. Deze verschuiving betekent dat beleidsmakers, ministeries en private financiers mee kunnen bepalen welke soorten onderzoek worden gesteund, en dat in bepaalde vakgebieden wordt gestuurd op prioriteiten van de overheid en het bedrijfsleven. Dit terwijl de financiering voor andere vakgebieden structureel afneemt.

Wanneer externe financiers met de regelgevings- of beleidsagenda aan de haal willen gaan, kan onderzoeksfinanciering daarvoor een effectieve strategie zijn. Universiteiten kunnen aantrekkelijk zijn voor financiers vanwege hun geloofwaardigheid, wetenschappelijke integriteit of processen om te voldoen aan regelgeving rond mensenrechten. Het risico heeft dus niet zozeer te maken met wetenschappelijke integriteit, als wel met *ethics-washing*, het verschijnsel dat private partijen die bij onethische praktijken zijn betrokken onderzoek of andere wetenschappelijke activiteiten financieren die de aandacht afleiden van deze praktijken en goed zijn voor hun imago.¹⁰

Naast *ethics-washing* zien we ook problemen met transparantie rond de financiering van individuele wetenschappers. Denk bijvoorbeeld aan de negatieve mediaberichtgeving in 2022 over de heimelijke sponsoring door de Belastingdienst van een bijzonder hoogleraar die onderzoek deed naar de inzet van ICT bij de uitvoering van de belastingwetgeving. Als gevolg van de toeslagenaffaire werd deze gesponsorde onderzoeksfunctie controversieel,¹¹ en rezen er vragen over de gewenste mate van transparantie bij onderzoeksfinanciering door overheidsinstellingen. Hieruit blijkt dat de gevestigde praktijk (namelijk het louter vermelden van financieringsbronnen in publicaties) onvoldoende kan zijn als het gaat om de financiering van onderzoek naar controversiële onderwerpen. Ook blijkt er geen consensus te bestaan over hoe ‘goede’ rapportage door de universiteiten

9 In de medische wetenschappen wordt de derde geldstroom over het algemeen verdeeld in Europese Unie, gezondheidsfondsen en -stichtingen (derde stroom) en zakelijke en particuliere financiering (vierde stroom).

10 Zie bijvoorbeeld Ben Wagner. ‘Ethics As An Escape From Regulation. From “Ethics-Washing” To Ethics-Shopping?’, *Being Profiled: Cogitas Ergo Sum. 10 Years of ‘Profiling the European Citizen*, Emre Bayamlioglu, et al. (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018), 84–88.

11 Yoeri Vugts en Siebe Sietsma, 2022.

eruit zou moeten zien.¹² De discussie rond financiering door de Belastingdienst leidde tot kritische aandacht voor bijzondere leerstoelen aan Nederlandse universiteiten die door de vier grote accountantskantoren werden gesponsord¹³ – iets wat enkele jaren eerder nog oncontroversieel was. Desondanks zijn er geen rapportagerichtlijnen, zoals blijkt uit het recente besluit van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) om de Gedragscode wetenschappelijke integriteit te evalueren.¹⁴ De universiteiten houden dus ook geen centrale registratie bij van het aantal gesponsorde leerstoelen en de financiering daarvan.¹⁵ Zolang zij maar de bronnen van individuele of projectfinanciering vermelden, kunnen onderzoeksgroepen en individuele wetenschappers dus voldoen aan de academische rapportage- en belangenverstrengelingsregels, terwijl nergens de verantwoordelijkheid is belegd om inzicht te geven in de invloed die financiering in bredere zin heeft op het klimaat waarin het onderzoek tot stand komt. Het Financieel Dagblad heeft recent getracht de omvang van de financiering van leerstoelen aan universiteiten en onderzoeksinstituten in beeld te brengen en kwam ook tot de conclusie dat de beloofde transparantie over financiering van hoogleraren nog ver weg is.¹⁶

In de volgende hoofdstukken schetsen we de verschuivingen in onderzoeksfinanciering in Nederland in het recente verleden en gaan we na wat er bekend is over de invloed van deze verschuivingen op de positieve academische vrijheid van wetenschappers, dat wil zeggen op de mate waarin zij zelfstandig kunnen beslissen welk onderzoek ze uitvoeren en welke doelen ze daarmee nastreven. Ten slotte doen we aanbevelingen voor het herstellen, vergroten en waarborgen van positieve academische vrijheid.

12 In dit verband werd de Inspectie voor het Onderwijs geciteerd: 'Er bestaat geen wettelijke bepaling op basis waarvan de Inspectie van het Onderwijs kan handhaven als het gaat over externe financiering van wetenschappelijk onderzoek. De waarborgen van integriteit zijn binnen het Nederlandse systeem allereerst belegd bij de desbetreffende besturen. Die moeten zorgen voor transparantie op allerlei manieren. Uiteraard zullen wij onze zorgen over het gebrek aan transparantie delen met de universiteiten.' Zie: Accountancy Vanmorgen. '[Meer hoogleraren gesponsord door Belastingdienst en Big Four](#)' (2 juni 2022), geraadpleegd 28 maart 2023.

13 Accountancy Vanmorgen (2022).

14 ScienceGuide. '[Dijkgraaf laat na incidenten gedragscode wetenschappelijke integriteit evalueren](#),' (25 mei 2022), geraadpleegd 28 maart 2023.

15 Rathenau Instituut. '[Ontwikkeling derde geldstroom en beïnvloeding van wetenschappelijk onderzoek – Een data- en literatuuronderzoek ter beantwoording van de motie-Westerveld](#), (Den Haag, 2020), 34.

16 Ardi Vleugels en Jasper Been. '[Voor het eerst in kaart gebracht: wie betalen onze hoogleraren?](#)' (*Financieel Dagblad*, 17 februari 2023), geraadpleegd 28 maart 2023.

2. POSITIEVE ACADEMISCHE VRIJHEID IN DE NEDERLANDSE CONTEXT

2.1 Historische terugblik

In 1987 publiceerden Alexander Rinnooy Kan en enkele anderen een pamflet dat het idee van een ‘ondernemende universiteit’ bepleitte.¹⁷ Universiteiten moesten meer als commerciële bedrijven opereren, bijvoorbeeld door pro-actiever externe financiering aan te trekken en gebruik te maken van marktmechanismen en -prikkelers om hun eigen (financiële) duurzaamheid veilig te stellen.

Vanaf 1997 zette de Nederlandse regering het sleutelgebiedenbeleid op rond tien ‘technologische topinstituten’. Deze konden publiek-private financiering ontvangen en kregen prioriteit in termen van zichtbaarheid en financiering. In de jaren 2000 werd dit verder uitgewerkt in het Topsectorenprogramma. In 2010 werd een aantal sectoren door de regering aangemerkt als economische aandachtsgebieden.¹⁸ Deze kregen gerichte steun, zowel via matching van private onderzoeksfinanciering door de overheid als via gerichte subsidieregelingen van NWO.

De door Rinnooy Kan bepleite verschuiving is terug te zien in de omvang en aard van de externe onderzoeksfinanciering in de Nederlandse wetenschap. In de jaren 2000 werd dit vooral zichtbaar in NWO-programma’s zoals het Kennis- en Innovatieconvenant (KIC), de Nationale Wetenschapsagenda (NWA) en het Nationaal

¹⁷ Nederlands Gesprek Centrum. *Naar een ondernemende universiteit*. (Utrecht: L.J. Veen, 1987).

¹⁸ Adviesraad voor wetenschap, technologie en innovatie. *Balans van de topsectoren 2014*, (Den Haag, 2014), geraadpleegd 20 oktober 2020.

Groiefonds. Deze programma's sluiten aan bij het eerdere Topsectorenbeleid door consortia van onderzoekers te stimuleren om private partners te zoeken.

In 2011 blikte Rinnooy Kan in een lezing aan de Universiteit Twente terug op het idee van de ondernemende universiteit.¹⁹ Hij constateerde dat de zorgen over fundamenteel nieuwsgierigheidsgedreven onderzoek waren uitgekomen. De toenmalige minister van Economische Zaken, Maxime Verhagen, had kort daarvoor verklaard dat 'fundamenteel onderzoek moet aansluiten bij de economie'. Deze economische insteek ging gepaard met een bredere impuls om onderzoek af te stemmen op nationale speerpunten. In de jaren 2010 werden andere instrumenten in het leven geroepen, waaronder de NWA in 2018, die meer nadruk moest leggen op de rol van wetenschappelijk onderzoek bij het inspelen op maatschappelijke behoeften en problemen. De NWA is het uitgangspunt geworden voor de verdeling van een aanzienlijk deel van de beschikbare tweede geldstroom door NWO.

Een andere achtergrond voor de toename van externe financiering is de gestage ontkoppeling van de financiering voor onderzoek en onderwijs in de afgelopen twintig jaar. De rijksbijdrage aan de universiteiten daalde in de periode 2004-2019 van 61 naar 57 procent van hun totale inkomsten, terwijl de inkomsten uit contractonderzoek in dezelfde periode toenamen van 22 naar 26 procent van hun totale baten.²⁰ Deze verschuiving is terug te vinden in verschillende bronnen uit ongeveer dezelfde periode. Een studie van Ernst & Young uit 2014 wees uit dat in de periode 2003-2012 de tweede en derde geldstroom voor Nederlandse universiteiten met 91 procent was toegenomen, maar de eerste geldstroom slechts met 7 procent, ondanks de toenemende studentenaantallen.²¹

Al in 2005 werd in een KNAW-rapport gesteld dat 'vaste aanstellingen niet langer vanzelfsprekend zijn, onderzoek niet meer onvoorwaardelijk wordt gefinancierd en de gelden veelal in competitie moeten worden verworven.'²² Hierdoor ontstond een klimaat van druk en concurrentie onder wetenschappers, dat zijn weerslag had op de publicatiecultuur en vervolgens ook op de wetenschappelijke integriteit. In een ander KNAW-rapport van datzelfde jaar, in opdracht van het ministerie van OCW, werd gesteld:

19 Alexander Rinnooy Kan. 'Naar een ondernemende universiteit: u nadert uw bestemming?'; (5 september 2011).

20 Rathenau Instituut. *Baten Nederlandse universiteiten naar inkomstenbron*, (1 november 2021).

21 Ernst & Young. *Uitkomsten feitenonderzoek matchingbehoefte op (Europese) onderzoeks-subsidies*. (Den Haag, 13 maart 2014).

22 Johan Heilbron. *Wetenschappelijk onderzoek: dilemma's en verleidingen*, (Amsterdam: KNAW, 2005), 9.

Tegenwoordig wordt in toenemende mate van onderzoek verwacht dat het toepasbare resultaten levert die maatschappelijk en economisch voordeel bieden. Daarnaast wordt de concurrentie tussen onderzoekers om de schaarse financieringsmiddelen voor onderzoek opgevoerd vanuit de gedachte dat daardoor de beste wetenschappers met de beste onderzoeksvoorstellen worden gestimuleerd.²³

Deze trend zette zich in de jaren 2010 voort. Het beleid stimuleerde de universiteiten om met externe onderzoeksfinanciers in zee te gaan als compensatie voor de achterblijvende groei van de eerste geldstroom voor hoger onderwijs en onderzoek. Inmiddels is er ook een trend zichtbaar in de wijze waarop universiteiten zelf aan onderzoeksfinanciering proberen te komen: in de periode 2010-2020 stegen de inkomsten uit contractonderzoek met 30 procent.²⁴ Hoewel exacte cijfers over wie welk type onderzoek financiert in Nederland niet makkelijk te vinden zijn, wijzen de cijfers die wel beschikbaar zijn op een gestaag toenemende invloed van de private sector en andere externe financiers op het wetenschappelijk onderzoek, als gevolg van zowel beleidsmatige als institutionele keuzes.

2.2 Verstoorde balans

Inmiddels hebben de stijgende studentenaantallen in het hoger onderwijs wel geleid tot extra geld voor onderwijs, maar niet voor onderzoek. Zo kon het gebeuren dat de rijksbijdrage aan de universiteiten per student in 2021 25 procent lager was dan in 2000, terwijl het aantal studenten met 68 procent was gestegen.²⁵ Het traditionele model waarbij onderwijsinkomsten konden worden ingezet om onderzoek te financieren is zo ondermijnd, en er zijn grote verschillen ontstaan tussen disciplines. Sommige faculteiten hebben nu eenmaal meer mogelijkheden dan andere om aan financiering voor probleemgericht onderzoek te komen, omdat hun onderzoek sneller of eenvoudiger toepasbaar is of beter aansluit bij uitdagingen waar bedrijven en beleidsmakers voor staan. Uit onze interviews kwam naar voren dat de faculteiten die minder makkelijk aan externe financiering komen grote moeite hebben om hun medewerkers voldoende onderzoekstijd te geven.

De verstoorde balans tussen disciplines heeft ook gevolgen voor het onderwijs. Volgens een van de geïnterviewden (van een instelling voor wetenschapsbeleid)

23 KNAW. *Wetenschap op bestelling – Over de omgang tussen wetenschappelijk onderzoekers en hun opdrachtgevers*, (Amsterdam: KNAW, 2005), 14.

24 Zie Rathenau Instituut. 'Baten Nederlandse universiteiten naar inkomstenbron', (1 november 2022) en ook de rubriek Feiten & Cijfers op de website van Universiteiten van Nederland, geraadpleegd 28 maart 2023.

25 WO in Actie, 'De Feiten' <https://woinactie.blogspot.com/p/the.html>, geraadpleegd 14 november 2021.

heeft de overheid een rol te vervullen in het versterken van de samenhang tussen onderzoek en onderwijs. 'De verwevenheid van onderwijs en onderzoek hangt samen met de bekostiging ervan. Hoe precies hangt af van het vakgebied (dus studentenaantallen).' De structurele onderfinanciering van sommige onderzoeksgebieden heeft ertoe geleid dat zij moeite hebben om de overhead voor medewerkers die betrokken zijn bij NWO-projecten te bekostigen; die vergoedt NWO immers niet zelf (het zogenaamde 'matching'-probleem). Er zijn dan ook faculteiten die het aanvragen van NWO-beurzen actief ontmoedigen, en die erop aandringen alleen op zoek te gaan naar Europese of private financiering, waarmee de overhead kan worden betaald.

De toewijzing van onderzoekstijd aan vakgebieden is dus meer afhankelijk gemaakt van hun mogelijke bijdrage aan beleidsprioriteiten. Waar het een generatie geleden normaal was dat onderzoekers werden gefinancierd uit onderwijsinkomsten, is een scenario waarin onderzoek volledig bekostigd kan worden via het onderwijs nu moeilijk voorstelbaar. Deze trend heeft ertoe geleid dat sommige instellingen en vakgebieden zichtbaarder zijn geworden dan andere. Ook is een situatie ontstaan waarin de sociale en geesteswetenschappen worden gezien als handig hulpmiddel om de bijdrage van de exacte wetenschappen effectiever of maatschappelijk en moreel aanvaardbaarder te maken. Dit gebeurt vaak bij financieringsprogramma's zoals KIC en NWA, die gericht zijn op innovatie en beleid.²⁶

2.3 Positieve academische vrijheid

Uit wetenschappelijke discussies en uit de literatuur komen vier thema's naar voren die samen invulling geven aan het concept positieve academische vrijheid.

Het eerste thema is de *relatie tussen financiering en onderzoek*. Hierbij gaat het om de invloed van verschillende geldstromen, de balans (of onbalans) daartussen en de samenhang (of het gebrek aan samenhang) tussen het type en de hoogte van de financiering en de kwaliteit van het onderzoek.²⁷ Het gaat ook om de vraag welke invloed externe financiering door de overheid, buitenlandse bronnen of private partijen kan hebben op de keuze van onderzoeksthema's, de vraagstelling, de methodiek, de gerapporteerde resultaten en de conclusies die daaruit worden

26 Dit is gebaseerd op gesprekken met een NWO-adviesgroep en contactpersonen bij NWO. Het wordt ook bevestigd door een intern verzoek van het NWO-bestuur in 2022 aan haar adviesafdeling Sociale Wetenschappen om de maatschappelijke bijdrage van de sociale wetenschappen aan te tonen.

27 Rathenau Instituut. *Balans van de wetenschap 2020*, (Den Haag, 2020).

getrokken, alsook de beslissing over wat er al dan niet wordt gepubliceerd.²⁸

Het tweede thema betreft de *verdeling* van geld over de wetenschap, en met name de gevolgen daarvan voor verschillende disciplines. Hier constateren wij een gebrek aan transparantie over hoe externe financiering is verdeeld tussen universiteiten en vakgebieden.²⁹ Een rapport van het Rathenau Instituut uit 2015³⁰ belichtte hoe de ervaringen van instellingen en hun bestuurders verschillen van die van onderzoekers zelf. Volgens de ondervraagde decanen was de verdeling van middelen tussen disciplines en onderwerpen eerlijk, en hadden de universiteiten hiermee een duidelijk handvat om prioriteiten te stellen zonder blinde vlekken te creëren. Onderzoekers ervoeren dat echter heel anders. Zij vonden dat zowel de onderzoekszwaartepunten als het Topsectorenbeleid hun ruimte beperkten om hun eigen onderzoeksagenda te kiezen. Onderzoekers in de vakgebieden taal en cultuur, sociale wetenschappen, gedragswetenschappen en rechten zagen negatieve gevolgen voor hun mogelijkheden om veelbelovende nieuwe onderzoeklijnen op te zetten, zo bleek uit een vervolgrapport uit 2016.³¹ Zij schreven deze gevolgen hoofdzakelijk toe aan universitair zwaartepuntenbeleid.

Het derde thema in de literatuur is *belangenverstrengeling*. Zowel internationaal als nationaal wordt hier onderzoek naar gedaan. In Nederland is één van de meest opvallende casussen bijvoorbeeld de intensieve samenwerking van de voedingsindustrie met de WUR.³² Over de hele wereld blijken bedrijven die te maken hebben met controversiële beleidskwesties academische onderzoeksgroepen te financieren, met de bedoeling om aan te sturen op gunstigere regelgeving of onwelgevallige ontwikkelingen om te buigen. Een voorbeeld hiervan is de financiering door technologie-reuzen van onderzoek op het gebied van wet- en regelgeving en ethiek in de afgelopen tien jaar.³³ Dit soort financiering is inmiddels zo wijdverbreid dat er regelmatig belangenconflicten opduiken. Soms wordt de vergelijking gemaakt met de tabaksindustrie die jarenlang nepwetenschap

28 Rathenau Instituut. *Ontwikkeling derde geldstroom en beïnvloeding van wetenschappelijk onderzoek – Een data- en literatuuronderzoek ter beantwoording van de motie-Westerveld*. (Den Haag, 2020) en Frank van Kolschooten, Clara van de Wiel en Maarten Huygen. 'De geldschieter wil wel zelf wat aan het onderzoek hebben', (*NRC Handelsblad*, 31 augustus 2018), geraadpleegd 14 november 2021.

29 KNAW. *Evenwicht in het wetenschapssysteem. De verhouding tussen ongebonden en strategisch onderzoek*. (Amsterdam: KNAW, 2019).

30 Rathenau Instituut. *De ontwikkeling van vakgebieden in Nederland – De effecten van beleid op het Nederlandse onderzoeksprofiel*, (Den Haag, 2015).

31 Rathenau Instituut. *Chinese borden – Financiële stromen en prioriteringsbeleid in het Nederlandse universitaire onderzoek*. (Den Haag, 2016).

32 Tim Luimes et al (2021).

33 Laurie Clarke, Oscar Williams en Katharine Swindells. 'How Google quietly funds Europe's leading tech policy institutes'. (*The New Statesman*, 30 juli 2021), geraadpleegd 14 november 2021.

financierde.³⁴ Hoewel wetenschappelijke tijdschriften en uitgevers wel beleid hebben dat belangenverstrengeling transparant moet maken, blijkt uit de literatuur over de medische,³⁵ exacte³⁶ en sociale wetenschappen dat dit weinig uithaalt.³⁷

Een vierde thema betreft bredere studies naar de *invloed van het neoliberalisme of kapitalisme* op de (Nederlandse) universiteiten. De bioeticus David Renick verwoordt het kernachtig als hij zegt dat ‘de moderne wetenschap big business is’.³⁸ Een andere publicatie geeft een overzicht van de problemen van de wetenschapspraktijk in de huidige neoliberale context en betoogt dat een aantal voor de wetenschap essentiële waarden lijdt onder een marktbenadering van onderzoek:

Academische vrijheid en autonomie, publieke controle van de wetenschap, de relatie tussen wetenschappelijk pluralisme en deliberatieve democratie, relaties tussen leken en deskundigen in een democratie, en de bescherming van wetenschappelijk onderzoek tegen de dreiging van populisme en autocratie.³⁹

2.4 Collectieve verantwoordelijkheid

Als we de infrastructuur willen verbeteren die de basis vormt voor positieve academische vrijheid in Nederland, dan moeten we allereerst door een andere lens naar academische vrijheid en integriteit gaan kijken. In plaats van individuele wetenschappers alleen te vragen of ze zelf kunnen kiezen wat ze publiceren en of ze kunnen instaan voor de integriteit van hun conclusies, moeten we ook een bredere vraag stellen: hebben ze de vrijheid om te bepalen wat ze willen onderzoeken en hoe ze dat willen doen? Wiens belangen dient hun onderzoek, en zijn deze belangen verenigbaar met of bevorderlijk voor het publiek belang? En – op een fundamenteeler niveau – welke plichten hebben onderzoeksinstituten bij het vormgeven van de omgeving waarin onderzoek plaatsvindt, en het zorgen voor evenwicht in wie kansen krijgt en wat voor soort onderzoek er kan worden uitgevoerd?

34 Mohamed Abdalla en Moustafa Abdalla. ‘The Grey Hoodie Project: Big tobacco, big tech, and the threat on academic integrity’. *Proceedings of the 2021 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society* (2021): 287-297.

35 Rafael Dal-Ré, Lex Bouter, David Moher en Ana Marušić. *Mandatory disclosure of financial interests of journals and editors*. *British Medical Journal* 370 (2020): 1-3.

36 Rafaëla Hillerbrand en Claudia Werker. ‘Values in university–industry collaborations: the case of academics working at Universities of Technology’. *Science and Engineering Ethics* 25 (2019): 1633-1656.

37 Kevin Elliott. ‘Scientific judgment and the limits of conflict-of-interest policies’. *Accountability in research*, 15 (2008): 1-29.

38 David Resnik. *The price of truth: How money affects the norms of science*. (New York: Oxford University Press, 2007).

39 Péter Hartl en Adam Tamas Tuboly (Eds.). *Science, Freedom, Democracy*. (New York: Routledge, 2021).

Dit zijn vragen die meer gaan over positieve academische vrijheid dan over het voorkomen of aanpakken van problemen met individuele onderzoeksintegriteit.⁴⁰ Ze hebben te maken met het verschil tussen ‘de dingen goed doen’ (onderzoeksintegriteit) en ‘de goede dingen doen’ (iets doen in het algemeen belang). Academische vrijheid is meer dan binnen de kaders van je onderzoek kunnen zeggen wat je wilt. Zij vereist een evenwicht tussen vrijheid en verantwoordelijkheid. In een complex en onevenwichtig financieringslandschap als het huidige is dit niet te bereiken door alleen op het individuele niveau te focussen. Volgens Douglas⁴¹ moeten we zorgen voor ‘betere institutionele steun voor wetenschappers om hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te kunnen nemen, met name het deel daarvan dat nog altijd bij het individu ligt’. Zij erkent dat wetenschappers er zelf verantwoordelijk voor zijn dat hun onderzoek ethisch verantwoord en geloofwaardig is, maar vindt ook dat er een collectieve dimensie aan deze verantwoordelijkheid zit die momenteel verwaarloosd wordt. Er is institutionele ondersteuning nodig voor de vrijheid van wetenschappers om zelf hun onderzoeksagenda’s te bepalen en voor het reflecteren op de maatschappelijke impact van keuzes over welk onderzoek wel of niet gedaan wordt.

In de Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit wordt het begrip onafhankelijkheid als volgt gedefinieerd:⁴²

Onafhankelijkheid houdt onder andere in dat men zich in de keuze van de methode, bij de beoordeling van de data en in de weging van alternatieve verklaringen, maar ook bij het beoordelen van onderzoek of onderzoeksvorstellen van anderen, niet laat leiden door buiten-wetenschappelijke overwegingen (bijvoorbeeld overwegingen van commerciële of politieke aard). Aldus geformuleerd omvat onafhankelijkheid ook onpartijdigheid. Onafhankelijkheid is in elk geval vereist bij de opzet en uitvoering van en rapportage over het onderzoek; *bij de keuze van het onderzoeksobject en van de onderzoeksvraag is onafhankelijkheid niet altijd nodig.* (cursivering door de auteurs)

Onafhankelijkheid wordt, zoals dit rapport aantoont, in de Nederlandse context vaak versmald tot iets voor individuen en projecten, wat ten koste gaat van een bredere visie op positieve academische vrijheid. Er is weinig algemene sturing door faculteiten, universiteitsbesturen en publieke financieringsinstanties. In plaats van hen te informeren over en te stimuleren tot verantwoord gedrag, is de boodschap

40 Judith Vega. ‘Academische vrijheid? Positieve en negatieve vrijheid, en de fuik van het neoliberale werken’. *Academische Vrijheid: Geschiedenis en actualiteit*. Eds. Klaas van Berkel en Carla van Bruggen. (Amsterdam: Boom, 2020), 131-148.

41 Heather Douglas. ‘Scientific Freedom and Social Responsibility’. *Science, freedom, democracy*. Eds. Péter Hartl and Adam Tamas Tuboly (eds), (New York: Routledge, 2021), 68-69.

42 KNAW et al. *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* (Den Haag: Dans, 2018).

voor de meeste onderzoekers dat ze hun brood moeten verdienen en geld moeten binnenhalen voor hun onderzoek.

Het is deze bredere betekenis van positieve academische vrijheid die in Nederland momenteel ontbreekt in het debat, zowel bij beleidsmakers als bij de onderzoeksinstituten zelf. Voor dit soort discussie is wel enige ruimte ontstaan als gevolg van de debatten over open-sciencebeleid en over Erkennen en Waarderen en de evaluatie van onderzoek,⁴³ maar het waarborgen van positieve vrijheid in onderzoek is een probleem dat verder reikt.

2.5 Normatieve en praktische voorstellen

In de literatuur vinden we verschillende reacties op de geschetste problemen.

Ten eerste een oproep om de wetenschappelijke integriteit te versterken, vaak in de vorm van gedragscodes. Het Rathenau Instituut wijst op de verschillende gedragscodes die gelden voor Nederlandse wetenschappers, zoals de *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* van UNL (voorheen VSNU) en van de Europese koepel All European Academies (ALLEA), de *Nederlandse Gedragscode Integriteit Rijk* met een passage over wetenschappelijke integriteit, de *Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek*, en ‘zachte’ codes die binnen instellingen worden gehanteerd.⁴⁴ Deze zijn in 2018 door de adviescommissie van de KNAW geëvalueerd⁴⁵ en solide genoeg bevonden als kader om de verantwoordelijkheid zowel op individueel als op instellingsniveau te waarborgen. Minister Robbert Dijkgraaf heeft sindsdien echter geadviseerd om de *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* te evalueren vanwege zorgen over gebrek aan transparantie in financiering van bijzonder hoogleraren en onderzoek.⁴⁶

Ten tweede adviezen om de openheid en transparantie van financieringsstructuren te verbeteren, recent met name van de commissie-Van Rijn,⁴⁷ maar ook in de literatuur over belangenverstrengeling en het stellen van rapportagennormen in

43 Zie bijvoorbeeld de *Science in Transition*-beweging.

44 Rathenau Instituut. *Ontwikkeling derde geldstroom en beïnvloeding van wetenschappelijk onderzoek – Een data- en literatuuronderzoek ter beantwoording van de motie-Westerveld*, (Den Haag, 2020).

45 KNAW. *Vrijheid van wetenschapsbeoefening in Nederland. KNAW briefadvies naar aanleiding van de motie Straus-Duisenberg nr. 120 (34550-VIII)*, (Amsterdam: KNAW, 2018).

46 ScienceGuide. ‘Dijkgraaf laat na incidenten gedragscode wetenschappelijke integriteit evalueren,’ (25 mei 2022), geraadpleegd 28 maart 2023.

47 Adviescommissie Bekostiging Hoger Onderwijs en Onderzoek. *Adviesrapport bekostiging hoger onderwijs ‘Wissels om’*, (Den Haag, 2019).

publicaties over financieringsbronnen.⁴⁸

Ten derde kan ook het *rolling grants*-voorstel van de KNAW,⁴⁹ dat deels zijn beslag krijgt in de vorm van starters- en stimuleringsbeurzen,⁵⁰ worden gezien als een antwoord op de problemen met externe financiering. Het idee is om via de universiteiten beurzen te verstrekken aan zittende en nieuw benoemde universitair docenten, universitair hoofddocenten en hoogleraren. Dit biedt hen weer meer stabiele onderzoeksfinanciering via de eerste geldstroom, zodat de druk om externe financiering aan te vragen wordt verlicht. De recent goedgekeurde Sectorplannen dragen eveneens bij aan basisfinanciering via de eerste geldstroom.⁵¹ De Sectorplannen maken weliswaar inhoudelijke keuzes die de onderzoeksagenda's sturen, maar dit betreft prioriteiten die door de vakgebieden zelf zijn vastgesteld.

Ten vierde heeft de KNAW een voorzet gedaan voor nadere discussie over het begrip academische vrijheid. In *Academische vrijheid in Nederland*⁵² analyseert de KNAW de randvoorwaarden voor positieve academische vrijheid, namelijk een stabiele institutionele context met weinig structurele afhankelijkheden, waarin onderzoeksinstituten autonoom kunnen beslissen over de verdeling van onderzoeksgelden. Het rapport deelt de analyse dat ongebonden onderzoek onder druk staat. Door de afname van de eerste geldstroom zijn instellingen afhankelijk geworden van competitieve financiering via NWO en ZonMW en andere externe financiers, die gericht is op 'strategisch onderzoek', vaak in de vorm van samenwerkingsprojecten.⁵³ De KNAW spreekt de zorg uit dat wetenschappers te afhankelijk kunnen worden van samenwerking met externe financiers, en dat dit kan leiden tot beïnvloeding van de onderzoeksagenda en het onderwijscurriculum. Om dit te voorkomen, zo stelt het KNAW-rapport, moeten universiteiten hun wetenschappelijke onafhankelijkheid waarborgen door contractuele afspraken te maken met samenwerkingspartners, moeten universiteiten, bedrijven en wetenschappers transparant zijn over hun samenwerking, en moeten onderzoekers in publicaties en in het onderwijs altijd hun financieringsbronnen noemen.

48 Rafael Dal-Ré et al. (2020).

49 KNAW. *Het Rolling-grantfonds. Kloppend hart voor ongebonden onderzoek*, (Amsterdam: KNAW, 2020).

50 Zie de Kamerbrief *Beleidsbrief hoger onderwijs en wetenschap* van de minister van OCW, Robbert Dijkgraaf, van 17 juni 2022.

51 Zie <https://nlsectorplannen.nl>.

52 KNAW (2021).

53 Zie ook een ander KNAW-adviesrapport: KNAW. *Evenwicht in het wetenschapssysteem. De verhouding tussen ongebonden en strategisch onderzoek*, (Amsterdam: KNAW, 2019), <https://bertweckhuysen.com/2020/01/the-report-of-the-weckhuysen-committee-of-know-is-published/>: NWO geeft momenteel tweemaal zo veel uit aan strategisch als aan ongebonden onderzoek. Omdat deze twee soorten wetenschappelijk onderzoek allebei even belangrijk zijn, moet de verhouding hiertussen in evenwicht worden gebracht, zo schrijft de KNAW in haar rapport.

3. PROBLEEMANALYSE AAN DE HAND VAN DRIE THEMA'S

De bevindingen uit het literatuuronderzoek en de interviews met experts en ervaringsdeskundigen kunnen worden gegroepeerd rond drie thema's. Ten eerste de verschuivingen in het financieringslandschap, ten tweede het gebrek aan institutionele transparantie, en ten derde de noodzaak om verder te kijken dan onderzoeksintegriteit en verantwoorde onderzoekspraktijken. Hieronder werken wij deze drie thema's verder uit. Samen leiden de drie thema's tot een visie op de waarde van onafhankelijk onderzoek. Ze laten zien hoe lastig het is om een cultuur van positieve academische vrijheid in stand te houden.

3.1 Thema 1: Invloed van externe financiers

Uit ons literatuuronderzoek blijkt dat externe financiers, zowel private als publieke, de afgelopen veertig jaar steeds meer invloed hebben gekregen op het Nederlandse wetenschappelijk onderzoek. Daarbij is ook het evenwicht tussen de verschillende geldstromen veranderd, doordat de regering de relatieve groei van de eerste geldstroom heeft ingeperkt en de vraag naar tweede- en derde (en vierde) geldstroomfinanciering dus is toegenomen.

Een onderwerp dat uit de interviews naar voren kwam, was dat bepaalde disciplines het risico lopen structureel afhankelijk te worden van bepaalde soorten financiering. Een voorbeeld dat door meerdere geïnterviewde deskundigen werd genoemd, is voedsel- en landbouwonderzoek (ook genoemd in het KNAW-rapport over academische vrijheid⁵⁴). Door een samenspel van historische factoren en economisch

54 KNAW (2021), 41.

beleid valt in dit gebied inmiddels lastig onderscheid te maken tussen ondersteuning en sturing van onderzoek. Als gevolg van de Tweede Wereldoorlog besepte de overheid dat er meer wetenschappelijke kennis nodig was op het gebied van voedselproductie, maar dat was indertijd nog geen wetenschappelijk vakgebied. Dit leidde tot financiering van het Landbouw Economisch Instituut (LEI) in Wageningen. Het LEI moest deze beleidsprioriteit oppakken, in nauwe samenwerking tussen wetenschappers en voedselproducenten. Inmiddels zijn deze voedselproducenten uitgegroeid tot invloedrijke bedrijven in ons land. Het beleid bleef gericht op samenwerking tussen onderzoeksinstellingen en het bedrijfsleven, met name via Wageningen University & Research, dat een zodanig dominante positie kreeg op dit gebied dat het leeuwendeel van de financiering ook hier terecht kwam. Daardoor werden de banden met het bedrijfsleven nog sterker.

Deze dynamiek werd verder bekrachtigd door het Topsectorenbeleid, zodat het in de loop van tientallen jaren de norm werd om bepaald onderzoek door een bepaalde groep actoren te laten uitvoeren, met een focus op resultaten die de economische winstgevendheid moesten verhogen. Het kernprobleem daarbij is de verregaande verstrengeling tussen de belangen van de onderzoeksinstellingen en die van het bedrijfsleven. Zowel de kwaliteit als de keuze van onderzoeksprojecten worden immers mede bepaald door de voorkeuren en prioriteiten van het bedrijfsleven. Dit soort door het bedrijfsleven medebepaalde onderzoeksagenda's hebben misschien zin op het niveau van individuele projecten en onderzoekers, maar gaandeweg wordt de gehele agenda van onderzoeksgebieden hierdoor zodanig gestuurd dat er geen ruimte meer is voor afwijkende ideeën en onderzoeksrichtingen. Hierdoor kan de geloofwaardigheid van de wetenschap ter discussie komen te staan, evenals de publieke rol van universiteiten als centra voor onafhankelijk en nieuwsgierigheidsgedreven onderzoek.

Er zijn weinig gegevens waaruit blijkt hoe structureel de sturende effecten van het bedrijfsleven op bepaalde onderzoeksgebieden zijn, in hoeverre ze beïnvloeden welk onderzoek wordt uitgevoerd, of wiens onderzoek wordt geprioriteerd. Uit de beschikbare cijfers van het Rathenau Instituut blijkt wel dat de kansen voor sommige disciplines (namelijk natuurwetenschappen, technische wetenschappen, gezondheidszorg, geneeskunde en landbouwwetenschappen) zijn toegenomen, en voor andere disciplines niet.⁵⁵ Naast risico's op *chilling effects* (waarbij druk wordt uitgeoefend op onderzoekers om bepaalde zorgen niet te uiten) en oneigenlijke beïnvloeding zijn er ook vragen over wat de invloed van het bedrijfsleven betekent voor de mogelijkheden voor innovatie en creativiteit in het onderzoek.

55 Rathenau Instituut. *Ontwikkeling derde geldstroom en beïnvloeding van wetenschappelijk onderzoek – Een data- en literatuuronderzoek ter beantwoording van de motie-Westerveld*, (Den Haag, 2020), 14.

Er is nooit een grondige poging gedaan om het systemische effect van het nieuwe financieringsecosysteem op verschillende disciplines in kaart te brengen. Dit is op zijn minst ten dele een taak voor de universiteiten, maar het is niet duidelijk of instellingen evalueren wat het effect van de ontvangen financiering op hun onderzoek is. Wat betekent het bijvoorbeeld om veel onderzoek te verrichten via samenwerkingsverbanden, waarbij wetenschappers voortdurend verschillende belangen bij hun onderzoek tegen elkaar moeten afwegen? Er is geen formele procedure voor de ondersteuning van onderzoekers die met consortia samenwerken, en de universiteiten hebben ook geen normen voor hoe zulk onderzoek moet worden uitgevoerd, omdat over dergelijke projecten niet anders wordt gerapporteerd dan over individuele beurzen. Maar ze zijn wel heel anders; net zoals bilaterale samenwerkingsprojecten rond vraagstukken die voor een bepaald bedrijf belangrijk zijn, ook weer anders zijn.

Volgens onze geïnterviewden is de toegang tot competitieve onderzoeksfinanciering niet voor alle disciplines en universiteiten gelijk – een constatering die overeenkomt met de bevindingen van het Rathenau Instituut.⁵⁶ De succespercentages voor aanvragen verschillen ook sterk per onderzoeksgebied, waarbij de meeste bètawetenschappen duidelijk beter scoren dan de sociale wetenschappen.⁵⁷

Het is bekend dat er een mattheüseffect bestaat: wie eerder succesvol onderzoeksfinanciering verworven heeft, maakt daar later ook meer kans op.⁵⁸ Er is echter geen analoog onderzoek gedaan naar zulke effecten op het niveau van hele vakgebieden of onderzoeksspecialismen en hoe veranderingen in de beschikbaarheid van financiering uit de verschillende geldstromen hier invloed op hebben. Het nationale onderzoeksbeleid versterkt in elk geval de kans op ongelijkheid. Naarmate contractonderzoek belangrijker wordt als inkomstenbron, en tekorten aan onderwijsinkomsten worden aangevuld met private financieringsbronnen, worden de geesteswetenschappen en andere vakgebieden die minder goed aansluiten bij de strategische kortetermijnprioriteiten van financiers afhankelijker van de structureel teruglopende onderwijsinkomsten. Een sterke afhankelijkheid van onderwijsinkomsten betekent steeds minder onderzoekstijd voor wetenschappers in deze disciplines (en daarom ook minder tijd om beschikbare beurzen aan te vragen), en dus een omgekeerd mattheüseffect.

Een effect van externe financiering betreft de mate waarin universiteiten gepaste

56 Ibid.

57 Herman van de Werfhorst. 'Bèta wordt voorgetrokken bij verdeling onderzoeksgeld' (*NRC Handelsblad*, 15 april 2015).

58 Thijs Bol, Mathijs de Vaan en Arnout van de Rijt, 'The Matthew Effect in Science Funding' *Proceedings of the National Academy of Sciences* 115 (2018): 4887-4890. Volgens de onderzoekers is dit effect grotendeels te wijten aan het feit dat aanvragers van wie het voorstel is afgewezen, in latere jaren minder vaak subsidie aanvragen.

zorgvuldigheid betrachten bij de samenwerkingen die zij aangaan. Een recent voorbeeld is de samenwerking van het Chinese techbedrijf Huawei met de UvA en de VU vanaf 2021.⁵⁹ Met geld van Huawei werd een gezamenlijk lab opgezet voor onderzoek naar de ontwikkeling van zoekmachines. Onderzoekers van beide universiteiten zouden hier samenwerken met onderzoekers van Huawei en de bevindingen zouden zowel in het bedrijfsleven als in de informatica worden gebruikt. De achtergrond hiervoor was een internationaal handelsverbod van de VS, waardoor mobiele gebruikers van Huawei niet langer Google Search konden gebruiken op Android-toestellen, wat aanleiding was voor Huawei om zijn eigen zoektechnologie te gaan ontwikkelen.⁶⁰

De samenwerking tussen UvA, VU en Huawei leidde onmiddellijk tot protesten van UvA-studenten en activisten van buiten de universiteit,⁶¹ omdat Huawei actief betrokken zou zijn bij de mensenrechtenschendingen op de Oeigoeren in China.⁶² De oprichters van het lab en de betrokken universiteiten stelden dat ze eventuele risico's voor de nationale veiligheid of de onderzoeksintegriteit vooraf hadden gecheckt. Er waren afspraken dat Huawei zich de onderzoeksresultaten van de universiteiten niet mocht toe-eigenen en de publicatie ervan niet mocht verhinderen. Er kwam echter geen reactie op het bezwaar van de activisten dat de UvA en de VU het bedrijf positieve publiciteit bezorgden en dat ze, door met Huawei samen te werken, indirect meewerkten aan de kwalijke rol van het bedrijf in China.

Vervolgens ging de discussie over het ontbreken van een breder debat over de maatschappelijke verantwoordelijkheid van deze universiteiten, en het ontbreken van institutionele processen om dit soort zaken aan te pakken. Het verschil tussen onderzoeksethiek in smalle zin en institutionele verantwoordelijkheden werd erkend door de centrale ondernemingsraad van de UvA, die publiek verklaarde dat er onvoldoende zorgvuldigheid was betracht ten aanzien van de menselijke kosten

59 Amsterdam Data Science. 'VU, UvA and Huawei Launch DREAMS Lab'. (z.d.). Om volledige openheid van zaken te geven: één auteur en de ondersteunende onderzoeker van dit rapport behoorden tot de ondertekenaars van een brief waarin deze samenwerking werd bekritiseerd: 'Funding Matters – Statements about the Corporate Funding of Academia. Huawei is being accused of collaborating in genocide. So why are UvA and VU's scientists working with the company?', (*Funding Matters*, 2020), geraadpleegd 14 november 2021.

60 Angela Moon. 'Exclusive: Google suspends some business with Huawei after Trump blacklist - source'. (*Reuters*, 19 mei 2019), geraadpleegd 14 november 2021.

61 Zie Joshua Cohen. 'Huawei draagt bij aan de genocidale onderdrukking van Oeigoeren', (*Folia*, 31 augustus 2020) en <https://fundingmatters.tech/> (waar een van de auteurs van dit rapport bij betrokken was), geraadpleegd 14 november 2021.

62 Danielle Cave, Fergus Ryan en Vicky Xiuzhong Xu. 'Mapping more of China's tech giants: AI and surveillance', (*ASPI_ICPC*, 28 november 2019), geraadpleegd 14 november 2021.

van de samenwerking met Huawei.⁶³ Uiteindelijk reageerde het bestuur van de UvA door de Algemene Instellingsgebonden Ethische Commissie (AIEC) nieuw leven in te blazen en een nieuwe Adviescommissie onderzoek met derden in te stellen, met als taak om externe samenwerkingsverbanden tegen het licht te houden.⁶⁴ Dit laatste gebeurde begin 2022, toen het ministerie van OCW net nationaal beleid had vastgesteld voor samenwerkingsprojecten met geopolitieke implicaties. In reactie op een ander geval van omstreden Chinese financiering gaf de minister van OCW, Robbert Dijkgraaf, aan dat universiteiten bij samenwerkingspartners ook op de mensenrechten moesten letten.⁶⁵

Er is dus een tweeledige uitdaging: enerzijds moeten geldstromen evenwichtiger verdeeld worden over disciplines en anderzijds moet er nagedacht worden over wat verantwoorde samenwerking met diverse soorten financiers inhoudt. Hoe kunnen universiteiten een cultuur van onafhankelijkheid tot stand brengen en institutionaliseren? De filosofen Boltanski en Thévenot stellen dat het openbare leven kan worden gezien als de voortdurende interactie van verschillende ‘ordes van waarden’, dat wil zeggen sector- of domeinspecifieke opvattingen over de waarde van productieve activiteiten, waaronder kennisontwikkeling.⁶⁶ Daartoe behoren onder meer de huiselijke, de civiele, de markt- en de industriële orde, elk met hun eigen taal en conceptualisering van wat waardevol is en het produceren waard. Voortbouwend op deze categorisering legt de Nijmeegse filosoof Tamar Sharon uit hoe we tegenwoordig bijvoorbeeld in het gezondheidsonderzoek de interactie en concurrentie kunnen zien tussen verschillende waardenordes, waaronder een ‘project’-orde, die nieuwheid en disruptie voorstaat, een ‘markt’-orde, die efficiëntie voorstaat, een ‘civiele’ orde, een ‘groene’ orde, enzovoort.⁶⁷

Als we het werk van Sharon extrapoleren naar de bredere context van het wetenschappelijk onderzoek, moeten we oppassen dat we niet uitgaan van de dominantie van een ‘wetenschappelijke’ waardenorde, met een eigen concept van wat rechtvaardig en normatief goed is. Onderzoek wordt juist gefinancierd door geldstromen die aansluiten bij verschillende waardenordes, en in een neoliberale beleidscontext bestaat het risico dat onderzoek gaat overhellen naar de industriële,

63 Centrale Ondernemingsraad UvA. *Statement COR - DReaMSlab: een boze droom over samenwerking tussen Huawei, UvA en VU*, (Amsterdam, 23 september 2020).

64 Dirk Wolthekker. ‘UvA krijgt twee commissies voor ethische vraagstukken’. (*Folia*, 28 januari 2022).

65 De minister van OCW noemde het op sociale media ‘belangrijk dat kennisinstellingen alert blijven op risico’s van ongewenste beïnvloeding, zeker waar het mensenrechten betreft’. (*Twitter*, 20 januari 2022), geraadpleegd 28 maart 2023.

66 Luc Boltanski en Laurent Thévenot. *On Justification: Economies of Worth*, (Princeton, NY: Princeton University Press, 2006).

67 Tamar Sharon, ‘From Hostile Worlds to Multiple Spheres: Towards a Normative Pragmatics of Justice for the Googization of Health’, *Medicine, Health Care and Philosophy* 1 (2021).

de markt- en de projectorde.⁶⁸ Deze constatering brengt ons bij ons tweede thema, namelijk hoe we dit risico zichtbaar kunnen maken en aanpakken.

3.2 Thema 2: Gebrek aan institutionele transparantie

Zonder formele en onderling vergelijkbare rapportagenormen die universiteiten aanzetten transparant te maken wat voor financiering zij ontvangen, van welke partijen, en voor welke groepen of afdelingen, is het onmogelijk in te schatten hoeveel externe financiering er in Nederlandse onderzoeksinstituten omgaat, of deze uit te splitsen naar universiteiten, afdelingen en vakgebieden. Aan de aanbodkant is er ook geen gecentraliseerde rapportage van informatie van bedrijven, stichtingen, ministeries of andere financiers waaruit blijkt wie de begunstigen zijn van het geld dat zij in onderzoek steken.

Universiteiten zijn niet systematisch verplicht om op instellingsniveau bij te houden welke financiering er binnenkomt, waar die vandaan komt en hoe die wordt gebruikt. Zelfs bij medische faculteiten, waar wel duidelijke regels gelden voor het melden van belangenverstremming, zijn de regels voor het bijhouden van gegevens over wie financiering ontvangt op programma- of onderzoeksgroepsniveau niet duidelijk vastgelegd. Officieel hebben de raden van toezicht van de universiteiten deze functie, maar zij kunnen deze taak niet serieus invullen wegens een gebrek aan rapportageconventies.

Transparantie is echter een essentiële randvoorwaarde willen universiteiten vorm kunnen geven aan verantwoorde onderzoeksfinancieringspraktijken. Nieuwe financieringsinstrumenten maken het ook lastiger om te begrijpen wie welke invloed uitoefent: bij NWA- en KIC-programma's zijn bijvoorbeeld vaak niet alleen wetenschappers zelf en NWO betrokken, maar ook vertegenwoordigers van overheidsinstanties, ministeries en bedrijven. Zij praten allemaal mee over de invulling van de oproep en bepalen mee wie voor subsidie in aanmerking komt rond een bepaald probleem of vraagstuk.

Auditing en verslaglegging vinden dus niet systematisch plaats, maar worden ad hoc opgepakt in reactie op ontwikkelingen binnen bepaalde vakgebieden of faculteiten; bijvoorbeeld doordat tijdschriften strengere eisen zijn gaan stellen aan de vermelding van financieringsbronnen. Er zijn dus geen centrale interne informatiebronnen die kunnen worden geaudit of getoetst om na te gaan hoe financiers kunnen beïnvloeden welk onderzoek er wordt verricht, of welke perspectieven de meeste aandacht krijgen. Volgens één geïnterviewde, een

68 Chris Lorenz (ed), *If You're so Smart, Why Aren't You Rich? Universiteit, Markt & Management* (Amsterdam: Boom, 2008).

senioronderzoeker die vaak met publieke en private financieringspartners werkt, is de extreme maatregel van klokkenluiden op dit moment de enige manier om echte misstanden aan het licht te brengen.

Een senioronderzoeker bij een universitair medisch centrum schetste de administratieve dimensie van het probleem. Deze geïnterviewde vertelde dat er bij de universiteiten geen consensus is over de classificatie van financieringsbronnen voor onderzoek, zodat universiteiten en umc's niet met dezelfde definities werken. Universiteiten verdelen de financiering bijvoorbeeld in drie stromen, terwijl umc's vijf categorieën hanteren. Bovendien, aldus deze deskundige, zijn de beschikbare bronnen (zoals de HOOP-gegevens van de UNL⁶⁹) 'een notoire gatenkaas'. Verder doen de umc's niet mee aan de HOOP-datacollectie en heeft ook hun eigen koepel, de NFU, geen systematische gegevens. De geïnterviewde vervolgde:

Het zou goed zijn om inzicht te krijgen in financieringsstromen, bij voorkeur in internationaal perspectief. Maar dat gaat niet lukken door simpelweg de systemen te verbeteren en de definities af te stemmen. Ik zou meer zien in een diepgravende audit van één jaar bij een aantal instellingen, die zich richt op het verkrijgen van data van wetenschappelijke kwaliteit en precisie.

Zowel de instellingen zelf als buitenstaanders kunnen onmogelijk weten in welke mate en in welke vorm een instelling samenwerkt met externe geldschieters. Dit houdt ook in dat noch universiteitsbesturen noch beleidsmakers kunnen weten of, en hoe, de keuzes en mogelijkheden van onderzoekers worden gestuurd door financieringsstromen en -beleid.

Een voor dit rapport geïnterviewde financier merkte op dat het bij universiteiten niet mogelijk was om 'het geld te volgen' (*follow the money*), met name op het niveau van onderzoeksgroepen, omdat de colleges van bestuur de faculteiten niet verplichten om te rapporteren over hoe de geldstromen lopen of naar wie. Volgens deze geïnterviewde was dit ontbreken van rapportageverplichtingen te wijten aan onvoldoende prikkels:

Niemand is momenteel gebaat bij helderheid over de geldstromen bij universiteiten; de prikkel is juist om zo veel mogelijk financiering binnen te halen, zowel voor instellingen als voor individuele onderzoekers, omdat een carrière hiermee staat of valt.

69 UNL gebruikt HOOP-classificaties om wetenschappelijke gebieden te onderscheiden en de financiering en activiteiten in die gebieden te analyseren. Voor een voorbeeld van het gebruik hiervan, zie: <https://www.ocwincijfers.nl/onderwerpen/toelichting-cijfers/verschillen-ocw-en-cbs-in-cijfers-en-indeling-van-het-hoger-onderwijs>.

De afhankelijkheid van de tweede en derde geldstroom zorgt dus niet alleen voor een sterk competitief klimaat, maar ook voor een gebrek aan prikkels om de gangbare rapportagepraktijk transparanter te maken. Omdat daarin individuele projecten en publicaties centraal staan, is het onmogelijk om een kritische analyse te maken van de omvang en invloed van de verplichtingen van universiteiten jegens externe financiers. Uit de verslaglegging is immers niet op te maken wat de omvang van de externe financiering is in relatie tot afzonderlijke faculteiten of disciplines.

Tekenend voor het gebrek aan transparantie op een hoger niveau dan het individuele zijn de recente berichten over grote techbedrijven die onderzoek sponsoren naar juridische en ethische kwesties die rechtstreeks relevant zijn voor de regelgeving. Individuele, projectspecifieke financiering wordt door onderzoekers weliswaar vermeld in hun publicaties, maar deze regel geldt niet voor onderzoeksgroepen of faculteiten. De werkelijke omvang van deze totale financiering bleef dan ook onzichtbaar voor buitenstaanders, totdat deze bekend werd na uitgebreid onderzoek door Britse onderzoeksjournalisten⁷⁰ en door insiders uit de betreffende disciplines in de VS.⁷¹ Veelzeggend is dat de directeur van het betrokken Britse instituut reageerde op de berichtgeving door te zeggen dat 'het ontvangen van steun uit diverse bronnen past binnen het financieringsmodel voor het hoger onderwijs dat de overheid voorstaat'.⁷²

Op faculteitsniveau worden wel gegevens bijgehouden en kunnen geldstromen worden geanalyseerd. Deze kennis wordt echter niet vertaald in rapportages op een hoger aggregatieniveau, die het mogelijk zouden maken om een totaaloverzicht te geven van wie welk soort onderzoek financiert.

Een geïnterviewde van een organisatie voor wetenschapsbeleid constateerde een reële behoefte aan transparantie en verantwoording bij universiteiten en universitaire medische centra, en ook bij hogescholen. 'Dit kan beter', aldus de geïnterviewde. 'Sterker nog, dit inzicht [in de financieringspraktijk] lijkt af te nemen. Maar zij [de instellingen] hebben een publieke verantwoordelijkheid.'

Deze notie van de publieke verantwoordelijkheid van universiteiten werd ook genoemd door een andere geïnterviewde, een senioronderzoeker met jarenlange ervaring met private en publieke onderzoeksfinanciering en tevens deskundige op het gebied van wetenschapsbeleid. Deze zei dat het huidige systeem leidt tot 'een onverzadigbare honger' naar onderzoeksgeld, die universiteiten in de richting van contractonderzoek drijft, dat universiteiten dan weer moeten co-financieren. 'Dat heeft zijn goede kanten,' aldus de geïnterviewde, 'maar vereist wel dat er effectieve

70 Laurie Clarke et al. (2021).

71 Mohamed Abdalla en Moustafa Abdalla (2021).

72 Laurie Clarke et al. (2021).

checks and balances in het systeem zitten die ervoor zorgen dat dit niet ten koste gaat van de maatschappelijke missie van de universiteit.’

Geïnterviewden benadrukten dat samenwerking met het bedrijfsleven vaak ook noodzakelijk is voor succesvol onderzoek. Een simpel voorbeeld: als je het suikergehalte van frisdranken blind wilt testen, koop je die dranken bij een commerciële producent. In dit verband kwamen twee inzichten naar voren. Ten eerste dat er behoefte is aan scherper onderscheid tussen wetenschappelijk onderzoek enerzijds en research & development (R&D) anderzijds, zodat duidelijk is om wat voor soort onderzoek het gaat en welke regels van toepassing zijn. Ten tweede dat het onderscheid tussen publieke en private financiering in veel gevallen kunstmatig is, en dat beide vormen voor beïnvloeding en sturing kunnen zorgen als het overheidsbeleid zich richt naar de prioriteiten van het bedrijfsleven en de financiering daarop afstemt. Geïnterviewden pleitten voor een bredere aanpak, waarbij structureel wordt gecontroleerd of er voldoende geld beschikbaar is voor nieuwsgierigheidsgedreven onderzoek. Transparantie alleen is dus niet voldoende om een ongewenste dynamiek tegen te gaan: ‘Transparantie is leuk, maar toch vooral symptoombestrijding. Transparantie over hoe het onderzoek gefinancierd is, biedt geen oplossing voor het soort problemen waardoor de geloofwaardigheid van de wetenschap in het geding kan komen.’

3.3 Thema 3: Integriteit van het systeem

‘Onafhankelijkheid doe je niet alleen’, zo stelde een deskundige op het gebied van institutionele onderzoeksintegriteit. Deze geïnterviewde legde uit dat ongebonden onderzoek een *cultuur* van onafhankelijkheid vereist, een *praktijk* die deze onafhankelijkheid waarmaakt, en *instellingen* die de onafhankelijkheid van wetenschappers vooropstellen. Als we uitsluitend naar individuele onderzoeksintegriteit kijken, missen we signalen van een bredere herstructurering en inrichting van het onderzoek. Terwijl onderzoeksintegriteit vaak vooral wordt geconceptualiseerd als aandachtspunt voor individuele onderzoekers en onderzoeksteams, gaat het ook om het institutionele en nationale niveau. Daarnaast spelen de systemische vragen welke functies onderzoek en wetenschap hebben, welke belangen ze zouden moeten dienen, en hoe dat het beste kan.

Het ontstaan van een competitieve onderzoekscultuur, gekoppeld aan strategische prioriteiten en financiering via consortia en publiek-private partnerschappen, heeft geleid tot minder nadruk op nieuwsgierigheidsgedreven en kritisch onderzoek. Met dit laatste doelen we op onderzoek dat gevestigde opvattingen en prioriteiten van de overheid en het bedrijfsleven toetst en kritisch onder de loep neemt. De trend heeft ook geleid tot een onbalans in de financiering tussen onderzoek dat is gericht op de kortere versus de langere termijn. Onderzoek dat is opgezet rond strategische

prioriteiten is vaak gericht op effecten op relatief korte termijn. Deze dynamiek werd genoemd door een vooraanstaande Nederlandse informaticus, die in een openbare discussie zei:

Een groot deel van ons AI-onderzoek wordt gefinancierd door het bedrijfsleven. We hebben het NWO-budget afgeknepen en niet nagedacht over wat er gebeurt met onderzoek dat niet meteen iets oplevert. Hoe zit het met onderzoek dat pas op middellange termijn, of zelfs pas over dertig tot veertig jaar, effect heeft?⁷³

Het is belangrijk – maar gezien de huidige rapportagepraktijk onmogelijk – om na te gaan of de toename van externe financiering ook zorgt voor veranderingen in de manier waarop het onderzoek wordt uitgevoerd. Wetenschappelijke instellingen in Nederland hebben wel de verantwoordelijkheid om onderzoek te beschermen tegen beïnvloeding en om interne prioriteiten te stellen,⁷⁴ maar niet om zich bezig te houden met het bredere plaatje van wie steun ontvangt, wie mogelijk buiten de boot valt, en wat afhankelijkheid van bepaalde geldstromen kan betekenen voor verschillende vakgebieden.⁷⁵

Externe onderzoeksfinanciers, met name in de derde geldstroom, hebben de mogelijkheid hun bijdragen exclusief te richten op bepaalde universiteiten en onderzoeksgroepen, waarmee ze in feite een kopersmarkt creëren. Doordat de regels en richtlijnen voor integriteit zijn toegespitst op individueel gedrag, hebben instellingen echter geen handvatten of benchmarks om te bepalen wat een ethische gang van zaken is bij het verwerven en accepteren van financiering. Hierdoor kan discrepantie ontstaan tussen het individuele en systemische niveau. Individuele onderzoekers en teams kunnen zich aan de regels voor integriteit houden, maar toch onbedoeld deel uitmaken van ongewenste relaties op instellingsniveau. Het oplossen van deze discrepantie vraagt een aanzienlijke inzet van de instellingen. Er moeten immers verantwoordingsprocessen worden ontwikkeld die misschien ongewenste resultaten boven water brengen – door een geïnterviewde omschreven als ‘het openen van de beerput’.

Hoewel de KNAW in het eerder aangehaalde rapport over academische vrijheid heeft opgeroepen tot een debat over de vraag in hoeverre de structurering van het onderzoek in Nederland moet aansluiten bij de prioriteiten en behoeften van de particuliere sector, stellen wij vast dat hier op universitair of beleidsniveau nog

73 Maarten de Rijke. *SAILS Seminar on AI & Ethics: Panel Session*. (Universiteit Leiden, 22 november 2021).

74 KNAW (2021).

75 Zoals een geïnterviewde het uitdrukte: ‘Er is verschil tussen afhankelijkheid van financieringsstromen en beïnvloeding. Het eerste gaat over de invloed op de vragen die je stelt, en het tweede over het proces [van je onderzoek].’

weinig gehoor aan is gegeven. Onze geïnterviewden gaven aan dat instellingen een grotere en meer formele rol zouden moeten spelen bij het vastleggen van de verplichtingen van onderzoekers ten opzichte van financiers. Er blijken bij universiteiten, financiers of beleidsmakers geen formele richtlijnen of normen te bestaan voor de verantwoordelijkheid die externe financiers zouden moeten hebben met betrekking tot onderzoekskwaliteit. Wij constateren derhalve een lacune in het debat en in de benodigde instrumenten om instellingen en financiers verantwoordelijk te maken voor de inrichting van onderzoeksgebieden op de lange termijn.

4. DE TOEKOMST VAN POSITIEVE ACADEMISCHE VRIJHEID

Als reactie op de in eerdere hoofdstukken geschetste achtergronden en problemen, geven we in dit hoofdstuk twee brede aanbevelingen die allebei bijdragen aan meer positieve academische vrijheid en aan een financieringscultuur waarin universiteiten en andere publieke onderzoeksinstellingen hun publieke en maatschappelijke taken kunnen vervullen.

4.1 Transparantie en intellectuele audits

Net als andere overheidsinstanties worden universiteiten geaudit op hun financiële activiteiten in het algemeen. Maar er is momenteel geen duidelijke procedure om te controleren welke *incentives* vakgebieden, afdelingen en faculteiten over langere tijd krijgen – iets wat we een *intellectuele audit* zouden kunnen noemen. Een dergelijke toetsing is volgens onze geïnterviewden niet mogelijk vanwege de manier waarop de universiteiten intern gestructureerd zijn. Zo hoeven faculteiten of onderzoeksgroepen meestal geen verantwoording af te leggen aan het centrale universiteitsbestuur. Ook wetenschappelijke tijdschriften hanteren niet consequent transparante regels voor auteurs om te melden waar de financiering van onderzoekers of instellingen vandaan komt, zeker wanneer externe financiering indirect ten goede komt aan hele onderzoeksgroepen in plaats van specifieke auteurs van het artikel. Uit de interviews bleek dat gepaste zorgvuldigheid vaak pas aan de orde komt bij integriteitsschendingen en eventuele daarop volgende maatregelen. Dit zorgt ervoor dat instellingen problemen pas achteraf aanpakken in plaats van ze te voorkomen door vooraf de juiste voorwaarden te scheppen.

Een idee voor hoe zo'n intellectuele audit vorm kan krijgen, is te vinden in het UNL-rapport over academische vrijheid in het licht van de betrokkenheid van technologiebedrijven bij het onderwijs, als gevolg van de coronapandemie.⁷⁶ UNL presenteert hierin een auditmodel voor universiteiten op basis van gezamenlijke fundamentele waarden voor wetenschap. Het model is interessant omdat het overkoepelende waarden noemt die relevant zijn voor de financieringsdiscussie, zoals pluralisme, institutionele onafhankelijkheid, transparantie en gelijke kansen, maar ook academische basisprincipes zoals objectiviteit, onafhankelijkheid, onpartijdigheid, eerlijkheid en controleerbaarheid.

De trend om universiteiten meer ter verantwoording te roepen voor de gevolgen van de samenwerkingsrelaties die ze aangaan opent de mogelijkheid om bredere overwegingen mee te nemen bij de evaluatie van de financieringspraktijk en het beleid van universiteiten. Uit ons onderzoek komt naar voren dat toezicht op de bredere financiële voorwaarden waaronder onderzoeksgroepen werken een ontbrekend stuk van de puzzel rond wetenschappelijke integriteit is. Dit heeft gevolgen voor individuele wetenschappelijke integriteit. Als er geen bredere aandacht is voor de invloed van financiering (of het ontbreken daarvan) op projecten, onderzoeksgroepen en faculteiten, dan zal men bij een focus op individuele onderzoekers waarschijnlijk belangrijke kwesties missen.

Daarom is ons advies aan universiteiten en andere onderzoeksorganisaties om periodiek *intellectuele audits* uit te voeren. Deze zouden beter zicht moeten geven op de volgende aandachtspunten.

1. Inzicht in het nationale financieringslandschap

Er moet op nationaal niveau duidelijkheid komen over waar de drie financieringsstromen voor onderzoek vandaan komen, bij welke disciplines en vakgebieden ze terechtkomen, en welke verwachtingen eraan verbonden zijn. Een dergelijk overzicht is ook nodig als de universiteiten een op feiten gebaseerde discussie willen voeren met beleidsmakers over de soorten onderzoek die worden ondersteund en de invloed daarvan op wetenschap en samenleving.

2. Inzicht in financieringsstromen binnen een instelling

Bestuurders en medewerkers van wetenschappelijke instellingen moeten weten welke onderzoeksfinanciering door hun instelling wordt binnengehaald, hoe deze intern is verdeeld en welke verwachtingen er eventueel aan zijn verbonden. Zo kunnen ze zien welke vakgebieden, faculteiten of groepen onderzoeksgeld ontvangen – en van wie – en welke andere eventueel systematisch achter het net vissen. Zolang deze kennis ontbreekt, zijn er twee risico's. Het eerste risico

⁷⁶ Werkgroep publieke waarden. *Advies publieke waarden voor het onderwijs*. (Den Haag: VSNU/UNL, 16 april 2021). Zie p. 12 voor een voorstel voor een controlemodel.

is dat instellingen niet zijn toegerust om gepaste zorgvuldigheid te betrachten om financieringsbronnen te toetsen op publieke en wetenschappelijke waarden. Het tweede risico is dat zij het evenwicht uit het oog verliezen tussen enerzijds toegepast en thematisch onderzoek dat aansluit bij de strategische prioriteiten van overheid en bedrijfsleven, en anderzijds onderzoek naar fundamentele, kritische kwesties voor de lange termijn. Zonder deze kennis zal de wetenschap waarschijnlijk steeds meer neigen naar het eerste type onderzoek, ten koste van het tweede.

3. Betrokkenheid van universitaire onderzoekers bij de financieringskeuzes van hun instelling.

Als wetenschappers – die immers als geen ander weten wat onderzoek tot stand kan brengen – niet zelf kunnen meepraten over de maatschappelijke verantwoordelijkheden en plichten van wetenschappelijke instellingen, dan ontbreekt er iets essentieels in het beleid en de institutionele besluitvorming. Als wetenschappers worden gereduceerd tot aanvragers en ontvangers van geldstromen die door anderen worden gecoördineerd – en niet worden beschouwd als autonome en kritische deskundigen – dan gaat er een cruciale hulpbron verloren voor de universiteiten en ook voor de bredere academische wereld. Een grotere betrokkenheid van wetenschappers bij financieringskeuzes zou ook de basis leggen voor een bredere discussie over de eigen rol en verantwoordelijkheid van wetenschappers bij het vormgeven aan ethische en duurzame onderzoeksfinanciering.

4.2 Naar verantwoorde onderzoeksfinancieringspraktijken

De tweede uitdaging die wij signaleren heeft te maken met het feit dat zelfs als onderzoekers individueel integer handelen, ze toch te maken kunnen krijgen met integriteitsproblemen rond de financiering op instellingsniveau. Tot dusver hebben de Nederlandse universiteiten geen expliciet beleid geformuleerd voor institutionele integriteit ten aanzien van de financiering en inrichting van onderzoek. Als faculteiten en universiteitsbesturen regels willen opstellen voor een duurzame onderzoeksomgeving die bijdraagt aan het algemeen belang, dan is onduidelijk waar zij terecht kunnen voor normatieve richtlijnen. Omdat de meeste universiteiten in Nederland publiek gefinancierde instellingen zijn, vereist het formuleren van dergelijk beleid ook publiek debat om legitimiteit te verkrijgen. Transparantie is dan nog maar het begin. In het belang van de universiteiten moet ook een dialoog opgestart worden over wat verantwoorde onderzoeksfinancieringspraktijken op instellingsniveau zijn.

Net zoals er de afgelopen jaren gedragscodes en richtlijnen zijn opgesteld voor verantwoordelijke onderzoekspraktijken, moet dat ook gebeuren voor *verantwoorde onderzoeksfinancieringspraktijken*: institutionele keuzes en handelwijzen die integere onderzoeksfinanciering bevorderen en dubieuze financieringspraktijken voorkomen

of tegengaan. Deze moeten niet alleen het evenwicht bewaken tussen verschillende typen onderzoek, maar ook dubieuze financieringspraktijken voorkomen, zoals ethics-washing of sturing van vakgebieden in de richting van bepaalde belangen. Universiteiten en beleidsmakers moeten daarom in overleg gaan over wat zij zien als *verantwoorde onderzoeksfinancieringspraktijken*.

Zulk overleg dient niet alleen tussen bestuurders en beleidsmakers gevoerd te worden, maar is een zaak van de gehele academische gemeenschap van onderzoekers, docenten en ondersteuners. Samen moeten zij een visie vormen op wat het voor wetenschappers inhoudt om niet alleen ‘de dingen goed te doen’ – wetenschap integer te bedrijven – maar ook ‘de goede dingen te doen’ – onderzoek ten dienste stellen van brede maatschappelijke en publieke waarden.

De wijze waarop financiering onderzoek kan sturen, is niet de enige factor die meespeelt bij individuele en institutionele onafhankelijkheid en integriteit. Maar zij is wel een belangrijke factor om aan te pakken als we evenwicht willen tussen instellingen, disciplines en verschillende soorten onderzoek, zodat iedereen een zinvolle bijdrage kan leveren aan het onderzoekslandschap. Zo’n gewenst evenwicht moet rekening houden met de verschillende rollen die onderzoek kan spelen in de samenleving: het aanjagen van innovatie, het helpen oplossen van maatschappelijke problemen, maar ook het verleggen van de grenzen van kennis en het voorhouden van een kritische spiegel aan de maatschappij – thematisch, nieuwsgierigheidsgedreven en kritisch.

5. TOT SLOT

Dit rapport begon met de vraag welke lering de Nederlandse wetenschap en beleidsmakers kunnen trekken uit de recente ophef rond externe onderzoeksfinanciering en publiek-private onderzoekssamenwerkingen. De achterliggende, meer fundamentele vragen zijn welke doelen het onderzoek aan openbare universiteiten zou moeten dienen en wie daarover beslist.

Is fundamenteel en kritisch onderzoek dat actuele problemen in nieuwe kaders plaatst, achterliggende aannames ter discussie stelt en de volgende generatie problemen identificeert onderdeel van de taak van openbare universiteiten en onderzoeksinstituten. Is zulk onderzoek in het publiek belang? Is dit onderzoek onder druk komen te staan?

Van oudsher is wetenschappelijk onderzoek geen commerciële activiteit of technocratische probleemoplossingsmachine, maar een intellectuele ontdekkings- en verkenningstocht. De wetenschap heeft niet alleen als taak om bestaande problemen op te lossen, maar ook om deze in nieuwe kaders te plaatsen en op nieuwe manieren te denken, om achterliggende aannames te onderzoeken, en om nieuwe vragen en een volgende generatie problemen te identificeren. Deze vragen-genererende functie van onderzoek fungeert als de kanarie in de kolenmijn als het gaat om problemen met academische vrijheid. Als het leeuwendeel van de financiering gaat naar onderzoeksgebieden waar de problemen al in kaart zijn gebracht, dan zal dit ten koste gaan van de financiering voor andere onderzoeksgebieden. Maar daarnaast zal dit het onderzoek ook onvermijdelijk sturen in de richting van de vraagstukken waar de meeste financiering en aandacht heengaat – die van het bedrijfsleven en actuele beleidsvraagstukken. Dit is de afgelopen veertig jaar een belangrijke doelstelling van het Nederlandse onderzoeksbeleid geweest, en het succes ervan zou reden moeten zijn tot zorg.

Onze bestaande systemen van *checks and balances* rondom onderzoeksintegriteit en verantwoorde onderzoekspraktijken houden zich niet bezig met de bredere vraag naar de maatschappelijke doelen en rollen van onderzoek. Ze richten zich niet op de belangen die de context voor onderzoek vormgeven, maar kijken hoe onderzoek binnen deze context zo onafhankelijk en hoogwaardig mogelijk kan zijn. De universiteiten hebben wel de taak erop toe te zien dat hun wetenschappers ongebonden en ongehinderd onderzoek kunnen doen, maar niet om de balans te bewaren tussen probleemoplossend, nieuwsgierigheidsgedreven en kritisch onderzoek te bewaken, om ethics-washing te voorkomen in partnerschappen met externe financiers of om disciplines die langeretermijnvragen beantwoorden te beschermen tegen verdringing door disciplines die zich bezighouden met de kortere termijn.

Deze bredere vraagstukken hebben te maken met de publieke waarden van wetenschappelijk onderzoek zoals keuzevrijheid, gelijke kansen en pluralisme. Wetenschap kan alleen werkelijk ten dienste staan van die publieke waarden staan als universiteiten en onderzoeksinstellingen worden belast met het *creëren en vormgeven van de ruimte om te denken*. Dit gaat verder dan het beheren van een door beleid en particuliere belangen bepaalde onderzoeksruimte. Deze publieke taak om positieve academische vrijheid te creëren en vorm te geven en te bewaken, betekent dat universiteiten en onderzoeksinstellingen (meer) verantwoordelijk moeten worden voor het garanderen van ruimte voor verschillende vormen van onderzoek. Zij moeten voorkomen dat probleemoplossend onderzoek ten koste gaat van nieuwsgierigheidsgedreven en kritisch onderzoek, en onderzoekers in staat stellen om vanuit hun capaciteiten en voorkeuren hun meest waardevolle bijdragen te leveren, in plaats van bijdragen die het best aansluiten bij de prioriteiten van de overheid of het bedrijfsleven.

Onze aanbevelingen voor een intellectuele audit voor de Nederlandse wetenschap en de ontwikkeling van richtlijnen voor verantwoorde onderzoeksfinancieringspraktijken zijn dus niet alleen gericht op de universiteitsbesturen. Ze vereisen een breder debat tussen universiteiten, de samenleving en wetenschappers over wat de maatschappelijke doelen en rollen van onderzoek zijn, hoe onderzoek ten dienste kan staan van zowel het heden als de toekomst, en hoe zowel korte- als langetermijnonderzoek moet worden gewaardeerd en ondersteund.

LITERATUUR

- Abdalla, M. & Abdalla, M. (2021). 'The Grey Hoodie Project: Big tobacco, big tech, and the threat on academic integrity.' *Proceedings of the 2021 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society*, 287-297.
- Accountancy Vanmorgen (2 juni 2022). *Meer hoogleraren gesponsord door Belastingdienst en Big Four*. <https://www.accountancyvanmorgen.nl/2022/06/02/meer-hoogleraren-gesponsord-door-belastingdienst-en-big-four/>
- Adviescommissie Bekostiging Hoger Onderwijs en Onderzoek (2019). *Adviesrapport bekostiging hoger onderwijs 'Wissels om'*. (Den Haag). <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/07/19/adviesrapport-bekostiging-hoger-onderwijs>
- Adviesraad voor wetenschap, technologie en innovatie (2014). *Balans van de topsectoren 2014*, (Den Haag) <http://edepot.wur.nl/342472>
- Albers, M. (8 februari 2023). 'UvA zet rem op nieuwe projecten met Shell en wil gesprek over banden met fossiele industrie.' *De Volkskrant*, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/uva-zet-rem-op-nieuwe-projecten-met-shell-en-wil-gesprek-over-banden-met-fossiele-industrie~b5ddcdf4/>
- Amsterdam Data Science (z.d.). 'VU, UvA and Huawei Launch DREAMS Lab'. <https://amsterdamdatascience.nl/news/uva-vu-and-huawei-launch-dreams-lab/>
- Berlin, I. (1958). *Two concepts of liberty*, American University.
- Bol, T., De Vaan, M. & Van de Rijt, A. (2018). 'The Matthew Effect in Science Funding.' *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115 (19), 4887-4890.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. (2006). *On Justification: Economies of Worth*, Princeton University Press.
- Cave, D., Ryan, F. & Xiuzhong Xu, V. (28 november 2019). 'Mapping more of China's tech giants: AI and surveillance.' *ASPI_ICPC*, <https://www.aspi.org.au/report/mapping-more-chinas-tech-giants>
- Centrale Ondernemingsraad UvA (23 september 2020). *Statement COR - DReaMSlab: een boze droom over samenwerking tussen Huawei, UvA en VU*, <https://www.uva.nl/over-de-uva/organisatie/beleid-ondersteuning-medezeggenschap/centrale-ondernemingsraad/actueel/tatement-cor-samenwerking-uva-met-omstreden-chinees-bedrijf-huawei-ethisch-gezien-zeer-discutabel.html>

- Clarke, L. Williams, O. & Swindells, K. (30 juli 2021). 'How Google quietly funds Europe's leading tech policy institutes.' *The New Statesman*, <https://www.newstatesman.com/science-tech/big-tech/2021/07/how-google-quietly-funds-europe-s-leading-tech-policy-institutes>
- Cohen, J. (31 augustus 2020). 'Huawei draagt bij aan de genocidale onderdrukking van Oeigoeren.' *Folia*, <https://www.folia.nl/opinie/139768/huawei-draagt-bij-aan-de-genocidale-onderdrukking-van-oeigoeren>
- Dal-Ré, R., Bouter, L.M., Moher, D. & Marušić, A. (2020). 'Mandatory disclosure of financial interests of journals and editors.' *British Medical Journal*, 370. <https://doi.org/10.1136/bmj.m2872>
- De Rijke, M. (22 november 2021). *SAILS Seminar on AI & Ethics: Panel Session*. Universiteit Leiden.
- Dijkgraaf, R.H. (20 januari 2022). 'Verstandig dat de VU nu actie onderneemt. Academische vrijheid, integriteit & onafhankelijkheid moeten altijd gewaarborgd zijn. Belangrijk dat kennisinstellingen alert blijven op risico's van ongewenste beïnvloeding. Zeker waar het mensenrechten betreft.' [Tweet]. *Twitter*. <https://twitter.com/RHDijkgraaf/status/1484075241680867329>
- Dijkgraaf, R.H. (17 juni 2022). *Beleidsbrief hoger onderwijs en wetenschap [Kamerbrief]*. Geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/06/17/aan-de-tweede-kamer-beleidsbrief-hoger-onderwijs-en-wetenschap>
- Douglas, H. (2021). 'Scientific Freedom and Social Responsibility.' in Péter Hartl and Adam Tamas Tuboly (eds), *Science, freedom, democracy* (Routledge), 68-69.
- Elliott, K.C. (2008). 'Scientific judgment and the limits of conflict-of-interest policies.' *Accountability in research*, 15(1), 1-29. <https://doi.org/10.1080/08989620701783725>
- Ernst & Young (2014). *Uitkomsten feitenonderzoek matchingbehoefte op (Europese) onderzoekssubsidies*.
- FundingMatters (2020). 'Funding Matters – Statements about the Corporate Funding of Academia. Huawei is being accused of collaborating in genocide. So why are UvA and VU's scientists working with the company?', <https://www.donestech.net/noticia/funding-matters-huawei-being-accused-collaborating-genocide-so-why-are-uva-and-vus>
- Hartl, P. & Tuboly, A.T. (Eds.). (2021). *Science, Freedom, Democracy*. New York: Routledge.
- Heilbron, W.J. (2005). *Wetenschappelijk onderzoek: dilemma's en verleidingen*. Amsterdam: KNAW.
- Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (z.d.). <https://www.ocwincijfers.nl/onderwerpen/toelichting-cijfers/verschillen-ocw-en-cbs-in-cijfers-en-indeling-van-het-hoger-onderwijs>.
- Hillerbrand, R. & Werker, C. (2019). 'Values in university–industry collaborations: the case of academics working at Universities of Technology.' *Science and Engineering Ethics*, 25(6), 1633-1656.
- IAPP (2018). 'Privacy Advocates Protest Palantir's Sponsorship of the Amsterdam Privacy Conference.' <https://iapp.org/news/a/privacy-advocates-protest-palantirs-sponsorship-of-the-amsterdam-privacy-conference/>;
- KNAW (2005). *Wetenschap op bestelling - Over de omgang tussen wetenschappelijk onderzoekers en hun opdrachtgevers*. Amsterdam: KNAW. <https://www.knaw.nl/publicaties/wetenschap-op-bestelling-over-de-omgang-tussen-wetenschappelijk-onderzoekers-en-hun>

- KNAW (2018). *Vrijheid van wetenschapsbeoefening in Nederland*. KNAW briefadvies naar aanleiding van de motie Straus-Duisenberg nr. 120 (34550-VIII). Amsterdam: KNAW. <https://www.knaw.nl/publicaties/vrijheid-van-wetenschapsbeoefening-nederland>
- KNAW (2019). *Evenwicht in het wetenschapssysteem. De verhouding tussen ongebonden en strategisch onderzoek*. Amsterdam: KNAW. <https://www.knaw.nl/publicaties/evenwicht-het-wetenschapssysteem-de-verhouding-tussen-ongebonden-en-strategisch>
- KNAW (2020). *Het Rolling-grantfonds. Kloppend hart voor ongebonden onderzoek*. Amsterdam: KNAW. <https://www.knaw.nl/publicaties/het-rolling-grantfonds-kloppend-hart-voor-ongebonden-onderzoek>
- KNAW (2021). *Academische vrijheid in Nederland – een begripsanalyse en richtsnoer*. Amsterdam: KNAW. www.knaw.nl/publicaties/academische-vrijheid-nederland.
- KNAW et al. (2018). 'Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit'. Den Haag: DANS. <https://doi.org/10.17026/dans-2cj-nvwu>
- Lawrence, F. (12 juli 2022). 'Uber paid academics six-figure sums for research to feed to the media.' *Guardian*, <https://www.theguardian.com/news/2022/jul/12/uber-paid-academics-six-figure-sums-for-research-to-feed-to-the-media>
- Lorenz, C. (ed) (2008). *If You're so Smart, Why Aren't You Rich?* Universiteit, Markt & Management (Boom 2008).
- Luimes, T., Källér, R. & Van den Berg, I. (29 mei 2021). 'Hoe FrieslandCampina de onderzoeksagenda van Wageningen University bepaalt', *Vrij Nederland*, <https://www.vn.nl/frieslandcampina-wageningen-university-research/>
- Moon, A. (20 mei 2019). 'Exclusive: Google suspends some business with Huawei after Trump blacklist – source.' *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-huawei-tech-alphabet-exclusive-idUSKCN1SPONB>
- Nederlands Gesprek Centrum (1987). *Naar een ondernemende universiteit*. Utrecht: L.J. Veen.
- Nu.nl (11 juli 2022). *VU sluit door China gefinancierde instelling die mensenrechten onderzocht*. Nu.nl, <https://www.nu.nl/buitenland/6211640/vu-sluit-door-china-gefinancierde-instelling-die-mensenrechten-onderzocht.html>
- Rathenau Instituut (2015). *De ontwikkeling van vakgebieden in Nederland - De effecten van beleid op het Nederlandse onderzoeksprofiel*. Rathenau Instituut. (auteurs: Koier, E., Van der Meulen, B, Horlings, E. & Belder, R). <https://www.rathenau.nl/nl/werking-van-het-wetenschapssysteem/de-ontwikkeling-van-vakgebieden-nederland>
- Rathenau Instituut (2016). *Chinese borden - Financiële stromen en prioriteringsbeleid in het Nederlandse universitaire onderzoek*. Rathenau Instituut. (auteurs: Koier, E, Van der Meulen, B., Horlings, E. & Belder, R.). <https://www.rathenau.nl/nl/werking-van-het-wetenschapssysteem/chinese-borden>
- Rathenau Instituut (2020). *Balans van de wetenschap 2020*. Den Haag (auteurs: Koens, L., Schel, M., Vogelesang, S., Van den Broek-Honingh, N. & Vennekens, A.) <https://www.rathenau.nl/nl/werking-van-het-wetenschapssysteem/balans-van-de-wetenschap-2020>
- Rathenau Instituut (2020). *Ontwikkeling derde geldstroom en beïnvloeding van wetenschappelijk onderzoek – Een data- en literatuuronderzoek ter beantwoording van de motie-Westerveld*. Den Haag (auteurs: Van den Broek-Honingh, N., M. Schel en A. Vennekens). <https://www.rathenau.nl/nl/werking-van-het-wetenschapssysteem/ontwikkeling-derde-geldstroom-en-beinvloeding-van>
- Rathenau Instituut (2021). *Baten Nederlandse universiteiten naar inkomstenbron*. <https://www.rathenau.nl/nl/wetenschap-cijfers/geld/inkomsten-uitgaven-van-universiteiten-en-hogescholen/baten-nederlandse>

- Resnik, D.B. (2007). *The price of truth: How money affects the norms of science*. Oxford University Press.
- Rinnooy Kan, A. (5 september 2011). *Naar een ondernemende universiteit: u nadert uw bestemming?* <https://core.ac.uk/reader/11481510>
- ScienceGuide (25 mei 2022). *Dijkgraaf laat na incidenten gedragscode wetenschappelijke integriteit evalueren*. ScienceGuide, <https://www.scienceguide.nl/2022/05/dijkgraaf-laat-na-incidenten-gedragscode-wetenschappelijke-integriteit-evalueren/>
- Sharon, T. (2021). 'From Hostile Worlds to Multiple Spheres: Towards a Normative Pragmatics of Justice for the Googlization of Health.' *Medicine, Health Care and Philosophy*, 24(3). <https://doi.org/10.1007/s11019-021-10006-7>
- Universiteiten van Nederland (z.d.). *Rubriek Feiten & Cijfers*, <https://www.universiteitenvannederland.nl/dalende-rijksbijdrage.html>
- Van Bekkum, D. (6 februari 2023). 'Rotterdamse Erasmus Universiteit roept klimaatnoodtoestand uit en belooft groene beterschap.' *De Volkskrant*. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/rotterdamse-erasmus-universiteit-roept-klimaatnoodtoestand-uit-en-belooft-groene-beterschap~b7504c7f/>
- Van de Werfhorst, H. (15 april 2015). 'Bèta wordt voorgetrokken bij verdeling onderzoeksgeld.' *NRC Handelsblad*. <https://www.nrc.nl/nieuws/2015/04/15/verdeling-onderzoeksgeld-niet-eerlijk-betawetenschappen-woorden-voorgetrokken-a1406024?t=1656690259>.
- Van der Hee, S. & Strikkers, H. (27 mei 2021). 'Integriteitsinstituut: UvA-hoogleraar Volberda handelde "verwijtbaar onzorgvuldig".' *Folia*. <https://www.folia.nl/actueel/146036/integriteitsinstituut-uva-hoogleraar-volberda-handelde-verwijtbaar-onzorgvuldig>.
- Van Engelshoven, I.K. (27 november 2020). *Kennisveiligheid hoger onderwijs en wetenschap [Kamerbrief]*. Geraadpleegd van: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/11/27/kennisveiligheid-hoger-onderwijs-en-wetenschap>.
- Van Kolschooten, K., Van de Wiel, C. & Huygen, M. (31 augustus 2018). 'De geldschietter wil wel zelf wat aan het onderzoek hebben.' *NRC Handelsblad*. <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/08/31/de-geldschietter-wil-wel-zelf-wat-aan-het-onderzoek-hebben-a1614919>.
- Van Pelt, S. (15 februari 2023). 'TU Delft zwijgt over namen Shell-deeltijdhoogleraren "vanwege de AVG".' *De Volkskrant*, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/tu-delft-zwijgt-over-namen-shell-deeltijdhoogleraren-vanwege-de-avg~b6aca797/>
- Vega, J. (2019). *Geschiedenis en actualiteit*, Amsterdam: Boom.
- Vega, J. (2020). 'Academische vrijheid?' In K. van Berkel & C. van Bruggen (Eds.). *Academische vrijheid: Geschiedenis en actualiteit* (131–148). Amsterdam: Boom.
- Vleugels, A. & Been, J. (17 februari 2023). 'Voor het eerst in kaart gebracht: wie betalen onze hoogleraren?' *Financieel Dagblad*, <https://fd.nl/samenleving/1459676/voor-het-eerst-in-kaart-gebracht-wie-betalen-onze-hoogleraren>
- Vugts, J. & Sietsma, S. (13 mei 2022). 'Universiteit Leiden verzweg sponsoring hoogleraar door Belastingdienst.' NOS, Nieuwsuur, <https://nos.nl/nieuwsuur/collectie/13896/artikel/2428712-universiteit-leiden-verzweg-sponsoring-hoogleraar-door-belastingdienst>
- Wagner, B. (2018). 'Ethics as an escape from regulation. From "ethics-washing" to ethics-shopping?' In: Bayamlioglu, E., Baraliuc, I., Janssens L.A.W. & Hildebrandt, M. *Being Profiled: Cogitas Ergo Sum. 10 Years of 'Profiling the European Citizen'*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 84–88. <https://doi.org/10.25969/mediarep/13281>

- Werkgroep publieke waarden (16 april 2021). *Advies publieke waarden voor het onderwijs*, 12.
https://vsnu.nl/files/documenten/Domeinen/Onderwijs/Advies_werkgroep_publieke_waarden_onderwijs.pdf
- Williams, O. (7 juni 2021). 'How Big Tech Funds the Debate on AI Ethics.' *The New Statesman*
<https://www.newstatesman.com/science-tech/2019/06/how-big-tech-funds-debate-ai-ethics>
- WOinActie. 'De Feiten.' <https://woinactie.blogspot.com/p/the.html>
- Wolthekker, D. (28 januari 2022). 'UvA krijgt twee commissies voor ethische vraagstukken.'
<https://www.folia.nl/actueel/149977/uva-krijgt-twee-commissies-voor-ethische-vraagstukken>

BIJLAGE

METHODOLOGIE

Literatuurstudie

We zijn allereerst begonnen met een scan van de (Nederlands- en Engelstalige) literatuur over onderzoeksfinanciering in Nederland, van de jaren tachtig tot nu. Daarbij hebben we ons vooral geconcentreerd op publicaties van Nederlandse overheidsadviesraden en onafhankelijke instanties over het wetenschapsbeleid, rapporten over de financieringspraktijk, en werk van historici, filosofen en wetenschapssociologen. In deze fase is onze afbakening van het soort externe financiering dat heeft gezorgd voor verandering in het Nederlandse wetenschappelijke landschap geleidelijk veranderd. Aanvankelijk gingen we uit van problemen rond private (d.w.z. commerciële) financiering van onderzoek, maar gaandeweg realiseerden we ons dat het goed zou zijn om de vragen over externe financiering breder te trekken. Daarom hebben we ook onderzocht in hoeverre verschillende soorten financiering met elkaar in evenwicht zijn (of niet), waarbij we ons hebben beziggehouden met opdrachten vanuit ministeries, financiering door stichtingen en andere particuliere instanties, maar ook met de manier waarop financiering via NWO programmatisch naar bepaalde vakgebieden of belangen kan vloeien.

Daarnaast hebben we ons onderzoek ook verbreed naar allerlei disciplines in de alfa-, bèta- en gammaclusters én de medische wetenschappen, omdat daar belangrijke verschillen tussen bestaan. In de bètawetenschappen wordt onderzoek bijvoorbeeld vaak in teamverband gedaan, zodat de stap van die werkwijze naar samenwerking met partners van andere universiteiten en uit andere sectoren

anders kan zijn – en anders worden getoetst – dan in de geestes- en sociale wetenschappen, waar onderzoekers vaker aan individuele projecten werken. Wat we niet in dit onderzoek hebben meegenomen is ‘kennisveiligheid’:⁷⁷ het probleem dat onderzoeksprojecten en -resultaten kunnen worden gekaapt op een manier die indruist tegen de Nederlandse nationale belangen.

Interviews en workshop

Eerst hebben we een scan uitgevoerd bij de Nederlandse universiteiten waar we ingangen hadden via het academische netwerk van ons team, om inzicht te krijgen in de wijze waarop financieringsrapportage plaatsvindt. Daarna hebben we diepte-interviews gehouden met veertien deskundigen met uiteenlopende achtergronden en van verschillende instellingen: senioronderzoekers van technische en sociaalwetenschappelijke faculteiten; specialisten op het gebied van onderzoeksethiek; experts inzake wetenschapsbeleid, en historici gespecialiseerd in wetenschapsgeschiedenis en onderzoeksbeleid. Ook hebben we gesproken met vertegenwoordigers van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en met universiteitsbestuurders. We hebben de geïnterviewden gevraagd om het financieringslandschap te beschrijven, en hoe het in de loop van de tijd is veranderd. Vervolgens hebben we gevraagd wat zij momenteel in hun vakgebied zien gebeuren, of (in het geval van de historici) wat deze dynamiek volgens hen voor het Nederlandse onderzoekslandschap betekent en hoe zij daar tegenover staan. Deze interviews leverden waardevolle en anekdotische inzichten op, maar vooral ook details die we konden krijgen over de manier waarop financiering door universiteiten wordt verworven, ontvangen en gerapporteerd.

De volgende stap was een workshop met een groep van deze geïnterviewden, aangevuld met een aantal junior- en seniorwetenschappers uit de vakgebieden waar externe financiering het meest en het minst voorkomt. De zestien deelnemers kwamen uit de vakgebieden filosofie, data science, psychologie, geschiedenis, chemie en communicatie van negen Nederlandse universiteiten, plus vertegenwoordigers van NWO, UNL en het PNN (Promovendi Netwerk Nederland). Voor het opstellen van dit rapport zijn vervolgens de aantekeningen van de interviews en de workshop gecombineerd met onze observaties uit het literatuuronderzoek, uitgaande van de vier thema’s die uit de literatuur naar voren waren gekomen (zie de paragraaf ‘Positieve academische vrijheid’). Met de geïnterviewden was afgesproken dat ze in het rapport niet bij naam zouden worden genoemd, zodat ze vrijuit konden spreken over vaak gevoelige onderwerpen. Op dezelfde manier werd de workshop gehouden

⁷⁷ Zie voor meer informatie over deze term: Kamerbrief over maatregelen kennisveiligheid hoger onderwijs en wetenschap, *Kennisveiligheid hoger onderwijs en wetenschap*, van de toenmalige minister van OCW, Ingrid van Engelshoven (27 november 2020).

volgens de Chatham House Rule, op grond waarvan de geciteerde personen in dit rapport zijn geanonimiseerd.

Beperkingen

Dit onderzoek kende allerlei beperkingen: het onderzoeksteam was klein, dus de mogelijkheden waren beperkt. Het onderzoek is gefinancierd uit de eigen middelen van De Jonge Akademie, zonder externe steun. Er bestaan geen gedetailleerde cijfers over onderzoeksfinanciering, en om volledig inzicht te krijgen in de dynamiek die wij hier globaal beschrijven zijn meer gegevens nodig. Onze interviews en de workshop vormen beslist geen representatieve steekproef van de Nederlandse wetenschap. In plaats daarvan zijn we uitgegaan van de problemen en perspectieven die uit de literatuur naar voren kwamen. De interviewgegevens en de bevindingen uit onze workshop gebruiken we ter illustratie van de algemene thema's die uit het onderzoek naar voren zijn gekomen. Dit rapport heeft dus een verkennend en agenderend karakter.

